

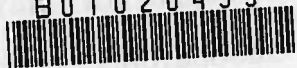
Конституційне правосуддя
в Україні

Проф. А. О. Селіванов

ЗМІСТ

В01020439

Конституційне правосуддя в Україні (авторський спецкурс)

Навчально-методичний посібник

*З щирою любов'ю та з великим
буду українцям з великим
і чужою любов'ю з великим
серцем друга - академіку
Юрію Прокоповичу з великим
Юрію Битану з великим
любов'ю з великим
автора*

Проф. А. О. Селіванов

20.03.

Харків — Київ — Логос — 2018

УДК 342.6/.9.037(477)(075.8)

C29

*Рекомендовано редакційно-видавничою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 5 від 29 грудня 2014 р.)*

Рецензенти:

доктор юридичних наук, завідувач кафедрою правосуддя Чернівецького державного університету імені Юрія Федьковича *О.В. Щербанюк*;
доктор юридичних наук, професор Київського національного університету імені Т. Шевченка *Н.А. Мяловицька*;
кандидат юридичних наук, доцент, Голова Конституційного Суду України (2007–2010 рр.) *А.А. Стрижак*

Усі права захищені.

Жодна частина цього видання не може бути відтворена будь-яким способом та у будь-якій формі, не маючи на те дозволу власника інтелектуальних прав.

Правову охорону здійснює Юридичне бюро судових експертиз АЮФБП України (Київ, тел. 272-59-15).

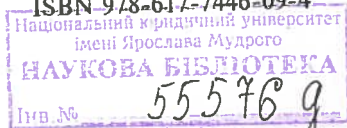
Селіванов А.О.

C29 Конституційне правосуддя в Україні (навч.-метод. посібник) /
А.О. Селіванов. – К.: Логос, 2018. – 94 с. – Бібліогр.
ISBN 978-617-7446-09-4.

В основу авторського спецкурсу покладено науково-практичні дослідження багатогранного державно-правового явища – конституційного правосуддя. Його вивчення відповідає завданням магістерської програми – оволодіння знаннями про сучасний механізм конституційного контролю в контексті функціонування Конституційного Суду України з новими повноваженнями відповідно до конституційних змін 2016 року. Насамперед це стосується конституційного судочинства, що є найбільш ефективною гарантією Конституції України. Українська модель конституційного правосуддя належить до європейського судочинства конституційної юстиції, що має суспільне значення у забезпеченні конституційного правопорядку в державі. Отже, метою цього курсу є формування новітніх знань у студентів магістерського курсу про важливий державно-правовий інститут – конституційний контроль, що сприятиме підвищенню якості підготовки кваліфікованих фахівців права.

УДК 342.6/.9.037(477)(075.8)

ISBN 978-617-7446-09-4

© Селіванов А.О., 2018

ЗАТВЕРДЖЕНО

Вченою радою Національного
юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
(протокол № 5 від 29 грудня 2014 р.)

ПРОГРАМА СПЕЦІАЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ «КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ»

Складається з лекційного курсу – 13 лекцій професора – автора спецкурсу для кожного потоку студентів магістерського курсу.

– П'ять семінарських занять у кожній академічній групі проводять викладачі кафедри конституційного права.

– Самостійна робота – вид позааудиторної роботи навчального характеру, яка спрямована на вивчення студентами програмного матеріалу спецкурсу.

Пріоритетними для магістерської підготовки є самостійні реферати за темами спецкурсу.

Під час самостійної роботи студент повинен:

- виконувати завдання, передбачені програмою;
- доопрацьовувати матеріали лекцій;
- працювати в інформаційних мережах і вивчати рекомендовані джерела спеціальної літератури з кожного розділу за визначеними темами.

Диференційована форма заліку враховує виконання студентами всіх видів завдань (лекції, семінарські заняття та ін.).

* * *

ВСТУП до навчального видання

Існування сучасного конституційного правопорядку обумовлює посилення уваги до предмета «конституційне правосуддя», що підтверджується самою природою і логікою введення цього інституту у Конституцію України, як і в інші конституції пострадянських країн. Історичний процес формування ідеї конституційного контролю безпосередньо пов'язаний із виділенням у судовій владі єдиного органу конституційної юрисдикції – Конституційного Суду України. Його місце і роль у системі сучасного конституціоналізму вказують на те, що конституційне правосуддя дозволяє переводити вищі конституційні цінності у площину фактичних суспільних відносин, надаючи цим цінностям якість реальних імперативів державно-суспільного життя, і водночас забезпечувати перетворення конституційно-правових реалій у всіх їх проявах, включаючи нормативно-практичні, науково-доктринальні, світоглядні тощо.

Навітній статус Конституційного Суду України характеризує його як орган судової влади, наділений оновленим Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року № 2136-VIII повною конституційною юрисдикцією у захисті та охороні Конституції України. Це єдиний колегіальний Суд, для якого встановлена незаперечна в повному обсязі юрисдикційна компетенція, що означає правосудну природу і правосудний процес (судочинство) для вирішення всіх питань конституційного характеру. Найголовнішою рисою його рішень є завершеність у здійсненні конституційного судового контролю й офіційного тлумачення норм Конституції шляхом встановлення її верховенства над всіма актами органів державної влади, зокрема органів судової влади, при вирішенні конституційних скарг фізичних і юридичних осіб з непублічним статусом. Застосовуючи юрисдикційні повноваження, Конституційний Суд має конституційні прерогативи у застосуванні

принципів та цінностей, визначених Конституцією та конституційним ладом в Україні, а також чинними міжнародно-правовими нормами, які їй не суперечать.

Це досягається завдяки існуванню конституційної юрисдикції, яка дає можливість здійснювати функцію конституційного контролю і проводити офіційне тлумачення Конституції і законів України. Природа виникнення конституційного правосуддя пов'язана з втіленням ідеї особливого конституційного судочинства австрійського професора Ганса Кельзена. Так, у 1920 році в Австрії було створено перший конституційний суд (*Verfassungsgerichtshof*). Усі правові системи держав Європи орієнтуються на потреби формування засобами конституційного права універсальної методологічної бази для галузевих юридичних дисциплін і таким чином проведення їх конституціоналізації, осмислення конституційно-правових явищ і процесів з урахуванням соціального контексту та оцінюючи практику правозастосування.

Отже, орган конституційного правосуддя в Україні, як і у всіх європейських державах, – правозастосовчий орган судової влади, який вирішує спори про право, здатний знімати соціальні протиріччя і конфлікти в порядку судочинства, застосовуючи конституційний контроль як незалежний і доступний для суспільства і громадян Суд верховенства права.

Конституційний Суд може розглядатися як «науково-дослідна лабораторія», яка тісно співпрацює з науковим співтовариством через експертизу та ідеї з актуальних проблем конституційного права. Конституційне правосуддя, як свого роду особливе правове явище в реаліях суспільних відносин, існує у матеріальному та процесуальному аспектах свого виникнення й одночасно є генератором доктринальної енергії конституційно-правової науки. Адже під впливом конституційно-правових рішень формуються також теоретично-обґрунтовані і методологічно досконалі підходи до вирішення найскладніших питань конституційного права, що відповідає

потребам захисту прав і свобод людини як найголовнішого пріоритету в системі конституційних цінностей.

У зв'язку з цим авторський спецкурс має створити цю доступну і корисну для студентів магістратури навчальну дисципліну у праворозумінні глибинних процесів конституційно-правового розвитку у своїй країні, оскільки від якості підготовки спеціалістів безпосередньо залежить майбутнє держави і права України у XXI столітті.

У запропонованому викладенні науково-практичних матеріалів спецкурсу «Конституційне правосуддя в Україні» простежується тематика за аналогією у загальних рисах із західною теорією судової влади і конституційного контролю, що безпосередньо пов'язано з конституційним судочинством. Розглядається коло питань правового статусу єдиного органу конституційної юрисдикції, порядку його утворення, організації і діяльності. Особливість авторського підходу у висвітленні проблематики спецкурсу полягає у доведенні до слухачів теорії «живої Конституції» і «судового конституціоналізму в Україні» як нового політико-правового явища. Що стосується конкретних елементів матеріального і процесуального конституційно-правового закріплення механізму здійснення конституційного правосуддя, автор спецкурсу вбачає важливим доведення проблемних питань, звертаючи увагу на емпіричну, практичну складову у функціонуванні Конституційного Суду України, не принижуючи його академічну важливість у розв'язанні фундаментальних питань права і держави. При цьому ми добре усвідомлюємо, що обмежитися лише нормативно-правовою основою конституційного правосуддя, а також звести науку до коментаторства в теоретичному і практичному аспектах означало б створення такої ситуації, коли «три слова законодавця» перетворили би «цілі бібліотеки в купу макулатури» (Ф. Кирхман).

Отже, конституційне правосуддя – це проблематика новітніх знань у розумінні конституційного права як основи галузей права і функціонування всіх державних інститутів у демократичній країні.

Розділ I. ТЕМАТИКА ЛЕКЦІЙНОГО КУРСУ

- 1.1. Конституційне правосуддя – підгалузь конституційного права та інститут української державності.
- 1.2. Конституційний Суд України – місце і роль в системі розподілу влад та його відносини із суб'єктами центральної влади. Оновлений статус Суду та змінені організаційна структура його діяльності згідно з компетенцією (реформа 2016 року).
- 1.3. Суб'єкти прав і обов'язків у конституційному правосудді та реалізація ними приватно-публічних інтересів.
- 1.4. Конституційний судовий процес як діяльність у здійсненні конституційного правосуддя (за схемами нормативно-правової логістики).
- 1.5. Конституційні моделі органів здійснення судового конституційного контролю у державах Європейського Союзу.
- 1.6. Стадії конституційного судового процесу при розгляді справ конституційного контролю й офіційного тлумачення Конституції України.
- 1.7. Акти конституційного правосуддя.
- 1.8. Правові позиції, їх правова природа і нормативна сила у конституційному праворозумінні.
- 1.9. Судовий конституціоналізм і засоби його забезпечення в Україні.
- 1.10. Особливості конституційно-процесуального розгляду справ з окремих категорій провадження.
- 1.11. Конституційна модель підвищення ефективності конституційного правосуддя: проблеми теорії та практики.

Розділ II. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ТЕМИ ЛЕКЦІЙНОГО КУРСУ ТА ЇХ ПРЕДМЕТНИЙ ЗМІСТ

- 2.1. Конституційне правосуддя – підгалузь конституційного права та інститут української державності**
Поняття судово-конституційного права і процесу. Конституційне правосуддя як нормативно-владна діяльність єдиного органу конституційної юрисдикції, яка здійснюється у процесуальній формі. Особливості конституційного правосуддя та його організаційна автономія. Конституційна юрисдикція у співвідношенні з конституційним судочинством. Методи судово-конституційного регулювання.
Конституційне правосуддя – спеціальний суб'єкт демократичної, правової держави у забезпеченні конституціоналізації правової системи, охорони Конституції і досягненні пріоритету конституційних прав і свобод людини.
- 2.2. Конституційний Суд України – місце і роль у системі розподілу влад поряд із суб'єктами центральної влади**
Оновлений статус Суду відповідно до Розділу XII та Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року. Конституційний Суд – безпосередній носій судової влади. Характеристика Конституційного Суду як суб'єкта української державності з особливим статусом. Принципи побудови, формування складу і структурна організація діяльності Конституційного Суду України, конкурсний порядок зайняття посади судді. Функції та повноваження судді Конституційного Суду та відповідальність у порядку реалізації свого статусу. Порядок відсторонення суддів від участі у розгля-

- ді справ у конституційному провадженні. Гарантії незалежності суддів та їх матеріально-фінансове і соціальне забезпечення.
- 2.3. Суб'єкти прав і обов'язків у конституційному правосудді та умови реалізації ними приватно-публічних інтересів**
Поняття суб'єктів права на конституційне подання та конституційне звернення, реалізація права на справедливий судовий розгляд. Особливості набуття статусу суб'єктів права на обов'язкову участь та залучених до участі у конституційному правосудді. Право Верховної Ради України щодо отримання висновку на законопроект про внесення змін до Конституції України. Суб'єкти та підстави звернення до Конституційного Суду з клопотаннями про реалізацію приватно-публічних інтересів.
- 2.4. Конституціоналізація національно-правової системи та розвитку державності в Україні**
Конституційний контроль – основна функція реалізації конституційної юрисдикції. Види і форми здійснення абстрактного і конкретного конституційного контролю. Конституційно-судова конкретизація чинного законодавства. Конституціоналізація розвитку державності, розширення предмета конституційного регулювання. Конституційні колізії та конституційне правосуддя як спеціальний інструмент їх вирішення.
- 2.5. Судовий конституціоналізм і засоби його забезпечення в Україні**
Визначення поняття судового конституціоналізму. Основні передумови формування судового конституціоналізму в Україні. Конституційне правосуддя – головний чинник створення умов судового («живого») конституціоналізму. Конституційний Суд як гарант досягнення

принципу балансу влад. Конституційне значення європейської конвенційної юрисдикції у співвідношенні з національною юрисдикцією. Конституційно-судове обґрунтування нових категорій і понять сучасного конституціоналізму в контексті доктрини конституційного правосуддя.

- 2.6. Конституційні моделі органів здійснення судового конституційного контролю у державах Європейського Союзу**
Загальна характеристика судового конституційного контролю в державах ЄС. Особливості європейської моделі конституційного правосуддя. Юрисдикція конституційних судів і особливості проваджень на основі їх загальних повноважень. Позовна природа конституційного судочинства та позовна форма звернень до конституційних судів держав ЄС. Особливості регламентації конституційного судочинства.

Розділ III. ПРАКТИКА ПРАВОРОЗУМІННЯ І ЗАСТОСУВАННЯ СУДОВОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ У СПРАВАХ ЮРИСДИКЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

- 3.1. Судовий конституційний процес: загальні правила**
Конституційне судочинство як самостійний вид правосуддя і відмінність від процесуального ведення справ у судах загальної юрисдикції. Принципи конституційного судочинства та процесуальний стан сторін і залучених учасників судових проваджень. Особливості конституційно-правового регулювання процесуальних прова-

джень у Конституційному Суді України, зокрема справ щодо внесення і розгляду конституційних скарг.

- 3.2. Стадії судового конституційного процесу при розгляді справ конституційного контролю й офіційного тлумачення Конституції України**

Внесення клопотань (конституційних подань і конституційних звернень) до Конституційного Суду. Попередній розгляд клопотань: експертиза, висновок, дослідження в колегіях, прийняття процесуальних актів, визначення судді-доповідача. Підготовка справи до судового розгляду. Судові провадження за предметом внесених конституційних подань і конституційних звернень. Процесуальні форми підготовки і розгляду справ та прийняття рішень Конституційним Судом. Особливість доказування і докази в конституційному правосудді.

- 3.3. Акти конституційного правосуддя**

Види актів конституційного правосуддя в процесуальному порядку конституційного контролю, офіційного тлумачення і перевірки виконання законодавцем вимог конституційної процедури та охорони Конституції при внесенні до неї змін і доповнень. Конституційне значення європейської конвенційної юрисдикції. Прийняття підсумкових рішень Конституційним Судом, окремі думки суддів.

- 3.4. Правові позиції, їх правова природа і нормативна сила у конституційному праворозумінні актів правосуддя**

Конституційний Суд України як інтерпретатор права і суб'єкт конституційного контролю. Визначеність правових норм – критерій їх конституційності. Обґрунтування принципу визначеності в рішеннях Конституційного Суду. Ціннісний характер правових позицій та їх вплив

на виправлення конституційних деформацій. Правові позиції в актах конституційного правосуддя.

3.5. Проведення офіційного тлумачення Конституції України як прерогатива конституційної юрисдикції

Поняття офіційного (компетентного) тлумачення Конституції України. Види доктринального та офіційного тлумачення правових норм, положень, понять, термінів. Тлумачення як спосіб з'ясування змісту правових норм. Процесуальний порядок проведення тлумачення правових актів Конституційним Судом України (логістика процедур).

3.6. Особливості конституційно-процесуального розгляду справ з окремих категорій провадження

Конфлікти стосовно застосування повноважень конституційних органів державної влади України та органів місцевого самоврядування. Особливості провадження у справах щодо конституційності стосовно виборів та референдумів. Особливості проведення розгляду справ, які стосуються прав та свобод людини і громадянина або суперечливо регулюють порядок реалізації прав та свобод громадянина. Розгляд і подання висновків щодо конституційності чинних міжнародних договорів, а також тих, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість. Особливість провадження з питань вирішення конституційних скарг, внесених особами.

Справи щодо додержання конституційної процедури розслідування і підготовки матеріалів про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту. Особливість конституційного контролю у справах щодо офіційного тлумачення Конституції України.

3.7. Конституційна модель підвищення ефективності конституційного правосуддя: проблеми теорії та практики

Особливості правової природи актів Конституційного Суду України. Вплив конституційного правосуддя на стабільність конституційного ладу і забезпечення конституціоналізму в державі. Спроба трансформації статусу і функцій Конституційного Суду як удосконалення конституційного судочинства і забезпечення доступу суб'єктів права до правосуддя. Практика прийняття Судом «відмовних ухвал» як стримання судового активізму. Проблема «письмового розгляду» матеріалів судових справ і підвищення гласності та публічності, відкритості судових процесів. Проблема обов'язковості та виконання рішень Конституційного Суду України.

Розділ IV. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

- Тема 1. Конституційне правосуддя в нових умовах проведеної конституційної модернізації.
- Тема 2. Компетенція Конституційного Суду України: сучасний стан і перспективи розвитку.
- Тема 3. Предмет і форми конституційного контролю. Особливості проведення Конституційним Судом офіційного тлумачення норм Конституції України.
- Тема 4. Конституційне судочинство – окрема процесуальна галузь реалізації конституційної юрисдикції.
- Тема 5. Стадії і форми конституційного судочинства – умова забезпечення об'єктивного, повного і всебічного розгляду конституційних подань та конституційних звернень.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ЗІ СПЕЦКУРСУ «КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ»

- Конституція України: офіційне видання / станом на 12 травня 2017 року. – К.: Парл. вид-во, 2017. – 75 с.
- Правова доктрина України: у 5 т. – Харків: Право, 2013. – Т. 2. Публічно-правова доктрина. – С. 147–161.
- Боботов С.В. Конституционная юстиция (сравнительный анализ). – М., 1994. – 126 с.
- Закон України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136-VIII.
- Конституційне право України / За ред. В.П. Колісника та Ю.Г. Барабаша. – Харків, 2008. – 416 с.
- Кутафин О.Е. Предмет конституционного права. – М., 2001. – 431 с.
- Петришин О.В. Судова практика як джерело права в Україні // Право України. – 2016. – № 10. – С. 25.
- Кайнов В.Н., Сафаров Р.А. Конституционное правосудие. Судебно-конституционное право и процесс: учеб. пособие для студ. вузов. – М., 2014. – 159 с.
- Нуриев Г.Х. Европейская модель конституционного судопроизводства. – М.: Норма, 2014. – 238 с.
- Конституционный контроль в зарубежных странах: учеб. пособие / Отв. ред. В.В. Маслаков. – М., 2007. – 656 с.
- Барабаш Ю.Г. Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права. – Харків: Право, 2008. – 220 с.
- Эбзеев Б.С. Человек, народ, государство и конституционный строй Российской Федерации. – М., 2005. – 304 с.
- Конституційний судовий процес (схеми нормативно-правової логістики). – К.: Логос, 2018. – 46 с.
- Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: у 2 кн. / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – Книга друга. – К., 2008. – С. 97–115.

- Лук'янова Е.Г. Теорія процесуального права. – М., 2003. – 234 с.
- Селіванов О.А. Конституційний судовий контроль: науково-практичний аналіз. – К.: Парл. вид-во, 2018. – 184 с.
- Рабінович П.М. Верховенство права: юридична енциклопедія: в 6 т. / П.М. Рабінович; редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – Т. 1. – К., 1998. – 341 с.
- Кельзен Г. Чисте правознавство: з додатком «Проблеми справедливості» / Г. Кельзен; перекл. з нім. О. Мокровольського. – К., 2004. – 253 с.
- Таманага Б. Верховенство права. Історія. Політика. Теорія. – К.: Видав. Дім КМА, 2007. – 421 с.
- Dicey A.V. Introduction to the Study of the law of the Constitution. – 389 p.
- Де Токвиль А. Демократія в Америці. – М., 1992. – 251 с.
- Селіванов О.А. Порівняльний аналіз процедури розгляду справ у КСУ та державах ЄС // Віче. – 2015. – № 10. – С. 26–31.
- Белкин А.А. Источники права и судебная практика в Российской Федерации // Ученые зап. Изд-во С-п. ун-та экономики и финансов. Институт права. – СПб., 2001. – Вып. 8. – С. 8–20.
- Витрук Н.В. Конституционное правосудие. Судебно-конституционное право и процесс. – М., 2005. – 298 с.
- Лазарев В.В. Проблемы исполнения решений Конституционного Суда Российской Федерации Государственной Думой // Исполнение решений конституционных судов. Сборник докладов. – Н., 2005. – 280 с.
- Селіванов А.О. Конституційна юрисдикція: поняття, зміст, принцип верховенства права, правові позиції по справах прав людини і конституційних конфліктів у сфері публічної влади. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2008. – 120 с.
- Селіванов А.О. Верховенство права в конституційному правосудді. Аналіз конституційної юрисдикції. – К.; Харків: Акад. прав. наук України, 2006. – 400 с.

Селіванов А.О. Конституція. Громадянин. Суд. Професійні та суспільні погляди. – К.: УАІД «Рада», 2009. – 560 с.

Селіванов А.О., Стрижак А.А. Питання теорії конституційного правосуддя в Україні. – К.: Логос, 2010. – 276 с.

Селіванов А.О. Реалії конституційного права України. – К.: Логос, 2015. – 84 с.

Шайо А. Самоограничение власти (краткий курс конституционализма) / Пер. с венг. – М.: Юристъ, 2001. – 286 с.

Нула Моул, Катарина Харби, Л.Б. Алексеева. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод. – Статья 6. Право на справедливое судебное разбирательство. Прецеденты и комментарии. – М.: Рос. акад. правосуд. – 144 с.

Конституційний контроль і офіційне тлумачення в діяльності Конституційного Суду України. – К.: Логос, 2015. – 180 с.

Нуриев Г.Х. Европейская модель конституционного судопроизводства. – М., 2015. – 224 с.

Бондарь Н.С. Судебный конституционализм: доктрина и конституционно-судебная практика. – М., 2015. – 512 с.

Кайнов В.И., Сафаров Р.А. Конституционное правосудие. Судебно-конституционное право и процесс: учебн. пособие для студ. вузов. – М., 2014. – 159 с.

Треушников М.К. Судебные доказательства. – 4-е изд. – М., 2005. – 284 с.

ТЕМАТИКА СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ ЗІ СПЕЦКУРСУ

Тема 1. Конституційне правосуддя – підгалузь конституційного права і законодавства. Конституційне правосуддя: наука і навчальна дисципліна

(2 години)

1. Які ознаки характеризують конституційне правосуддя в системі конституційного права як особливого виду судової влади, що має окрему сферу конституційно-правових відносин, і якою є його законодавча основа?

2. У чому полягає специфіка конституційно-правового регулювання організацій і діяльності конституційного правосуддя і як визначається інституціональна форма конституційного правосуддя?

3. Законодавство про конституційне правосуддя й основні тенденції його розвитку.

4. Наука про конституційне правосуддя й основні напрями її формування і розвитку. Що складає предмет вивчення конституційного правосуддя?

Питання для контролю

1. Роз'ясніть предмет розгляду у конституційному правосудді.
2. Розкрийте зміст поняття конституційного контролю.
3. Охарактеризуйте відмінність розгляду справ у конституційному правосудді стосовно загальних принципів правосуддя.
4. Висвітліть наукові джерела предмета конституційного правосуддя і законодавчі акти судово-конституційного права.
5. Що означає прийнятність для розгляду справ суб'єктів права звернення до конституційного правосуддя?

Література

Селіванов А.О., Стрижак А.А. Питання теорії конституційного правосуддя в Україні. – К.: Логос, 2010. – 276 с.

Туманов В.А. Судебный контроль за конституционностью нормативных актов // Сов. гос. право. – 1988. – № 3. – С. 13.

Овсепян Ж.И. Конституционное судебно-процесуальное право: у истоков отрасли права, науки и учебной дисциплины // Правоведение. – 1999. – № 2.

Шульженко Ю.Л. О понятии «правовая охрана Конституции» // Гос. и право. – 2002. – № 7. – С. 9.

Правова система України: у 5 т. – Харків: Право, 2008. – Т. 2. Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення / За заг. ред. Ю.П. Битяка. – С. 131–152.

Селіванов О.А. Конституційний судовий контроль за актами органів державної влади України. Науково-практичний аналіз. – К.: Парл. вид-во, 2017. – 184 с.

Тема 2. Компетенція конституційного суду України: сучасний стан і перспективи розвитку

(2 години)

1. Єдина конституційна юрисдикція належить Конституційному Суду України.

2. Політико-правова природа організації і діяльності Конституційного Суду України визначає межі його компетенції, форми конституційного контролю.

3. Порядок конкурсного формування, склад і статус суддів Конституційного Суду України обумовлені функціями і повноваженнями здійснення конституційного контролю за актами центральних органів влади та проведення офіційного тлумачення Конституції України.

4. Основні напрями досягнення ефективного і якісного конституційного правосуддя – теоретичні та практичні проблеми.

Питання для контролю

1. Який зміст має конституційна категорія «вирішення питань про відповідність Конституції України законів України» у розумінні інституту судової влади?

2. Яким чином розмежована компетенція Конституційного Суду та судів загальної юрисдикції?

3. Висвітліть політико-правову природу конституційного правосуддя, порядок формування й організацію діяльності Конституційного Суду України, статус суддів та особливості їх кваліфікаційної діяльності.

4. Що означає поняття «конституційний судовий контроль», яка специфіка його проведення в окремих сферах застосування конституційної юрисдикції?

5. Чи притаманні Конституційному Суду України судова нормотворчість, судовий розсуд і права новелізація конституційних норм?

Література

Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: у 2 кн. (за заг. ред. Ю.С. Шемшученка). – Книга друга. – К., 2008. – С. 97–115 (гл. 5. Принцип верховенства права та проблеми конституційного судочинства).

Лазарев Л.В. Правовые позиции Конституционного Суда России / 2-е изд., доп. – М., 2008. – С. 26–48.

Селіванов А.О. Записки конституціоналіста. – К.: Логос, 2013. – 172 с.

Нерсесянц В.С. У российских судов нет правотворческих полномочий // Судебная практика как источник прав. – М., 2000. – С. 109–115.

Марченко М.Н. Судебное правотворчество и судебское право. – М., 2007. – С. 341.

Витрук Н.В. Конституционное правосудие в России. (1991–2001 гг.). Очерки теории и практики. – М., 2001. – 508 с.

Селіванов О.А. Конституційний судовий контроль за актами органів державної влади України. Науково-практичний аналіз. – К.: Парл. вид-во, 2017. – 184 с.

**Тема 3. Предмет та форми конституційного контролю.
Особливості проведення Конституційним Судом
офіційного тлумачення норм Конституції України**

(2 години)

1. Зміст і межі застосування конституційної юстиції і форми перевірки конституційності нормативних актів.
2. Функції та повноваження Конституційного Суду України.
3. Конституційний контроль у сфері забезпечення і захисту прав та свобод людини і громадянина.
4. Правові позиції в рішеннях і висновках Конституційного Суду України.
5. Форми з'ясування конституційності при розгляді конституційних подань та конституційних звернень.
6. Види й обсяг проведення Конституційним Судом тлумачення норм Конституції України і правовий інститут взаємодії з міжнародним правом.

Питання для контролю

1. Які вимоги встановлені чинним законодавством до конституційних подань і конституційних звернень?
2. Що означає попередній конституційний контроль і як здійснюється наступний?
3. У чому полягає особливість конституційного контролю на окремих видах предмета конституційного провадження?
4. Яким чином перевіряється конституційність діяльності органів державної влади?
5. Як реалізується основне завдання конституційного правосуддя – виявляти конституційність нормативних актів?
6. Чи можна шляхом прийняття рішень і висновків Конституційного Суду заповнювати прогалини у законодавстві, а обов'язковістю цих актів встановлювати імперативність вимог для органів державної влади і громадян?

Література

- Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції. – К.: Укр. центр правн. студій, 2001. – 120 с.
- Тацій В., Тодика Ю. Питання меж тлумачення Конституційним Судом Конституції і законів України // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 4. – С. 32–37.
- Хабриева Т.Я. Правовая охрана Конституции. – Казань, 1995. – 120 с.
- Вей С. Принципи конституційної інтерпретації і самообмеження конституційного судді // Вісник Конституційного Суду України. – 2002. – № 2. – С. 57–63.
- Шевчук С. Суддівська правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. – К.: Реферат, 2007. – 260 с.
- Грасгоф К. Принцип верховенства права в конституційному судочинстві // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 4. – С. 32–38.
- Рабінович П.М. Права людини і громадянина в Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). – Харків: Право, 2002. – 101 с.
- Селіванов А.О. Конституція. Громадянин. Суд. Професійні та суспільні погляди. – К.: УАД «Рада», 2009. – 560 с.
- Селіванов А.О., Стрижак А.А. Питання теорії конституційного правосуддя в Україні. – К.: Логос, 2010. – 276 с.

Тема 4. Конституційне судочинство – окрема процесуальна галузь реалізації конституційної юрисдикції

(2 години)

1. Поняття, особливості і принципи конституційного судочинства. Наукова доктрина конституційного судочинства.

2. Суб'єкти права подання та звернення до Конституційного Суду України, їх процесуальний статус. Інші учасники судочинства.

3. Порядок прийняття та розгляду конституційних подань та конституційних звернень. Вимоги до процесуальних документів щодо прийнятності їх для судового розгляду.

4. Порядок складання справи за конкретними конституційними поданнями та зверненнями. Особливості проведення судочинства щодо законів про внесення змін до Конституції України.

5. Розгляд справ за конституційною скаргою у Конституційному Суді України. Судові акти щодо розгляду цих справ.

Питання для контролю

1. У чому полягає особливість конституційного судочинства і його відмінності від юридичних процесів у судах загальної юрисдикції?

2. Яка законодавча основа забезпечує конституційне судочинство?

3. Яка різниця законодавчого і регламентного регулювання у проведенні конституційного судочинства?

4. У чому полягає статус обов'язкових учасників конституційного судочинства і чи впливає він на об'єктивний, повний і всебічний розгляд судових справ?

5. Які існують види представництва в конституційному судочинстві й особливий статус представників органів державної влади?

6. Які види процесуальних актів конституційного судочинства встановлені законодавством?

7. Які підстави існують для відмови початку конституційного провадження або його припинення?

Література

Закон України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 49. – Ст. 272.

Регламент Конституційного Суду України (у новій редакції). Конституційний Суд України: Рішення. Висновки (1997–2012 рр.): у 7 т. – К., 1997–2009.

Принцип верховенства права у діяльності держави та в адміністративному праві / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – Книга друга. – К., 2008. – С. 97–115.

Клишас А.А. Конституционный контроль и конституционное право зарубежных стран: сравнительное правовое исследование. – М., 2007. – 496 с.

Конституционный контроль в зарубежных странах: учеб. пособие / Отв. ред. В.В. Маклаков. – М., 2007. – 656 с.

Селіванов А.О., Стрижак А.А. Питання теорії конституційного правосуддя в Україні. – К.: Логос, 2010. – 276 с.

Тема 5. Стадії і форми конституційного судочинства – умова забезпечення об'єктивного, повного і всебічного розгляду конституційних подань та конституційних звернень

(2 години)

1. Стадії конституційного судочинства. Процесуальні строки розгляду справ.

2. Які зміни до чинного Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року передбачили реальний доступ до конституційного правосуддя?

3. Які питання вирішуються суддею-доповідачем у процесі підготовки справи до розгляду?

4. У чому полягають особливості конституційного судочинства за окремими категоріями справ?

5. У якому порядку приймаються рішення і висновки Конституційного Суду України, якими має бути їх зміст? Коли висловлюється окрема думка судді Конституційного Суду України?

6. Який порядок виконання рішень і висновків Конституційного Суду України?

Література

Регламент Конституційного Суду України (у новій редакції).

Застосування конституційного правосуддя у захисті конституційних прав і свобод громадян у вирішенні спорів про компетенцію суб'єктів влади. – К.: Парл. вид-во, 2008. – 96 с.

Лукьянова Е.Г. Теория процессуального права. – М., 2003. – 234 с.

Скоромоха В., Пшеничний В. Конституційний контроль: питання розгляду справ, характеру та змісту рішень Конституційного Суду України // Вісник Конституційного Суду України. – 1999. – № 1. – С. 51–63.

Теорія держави і права. Академічний курс: підруч. / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К., 2006. – 688 с.

Селіванов А.О. Верховенство права в конституційному правосудді: аналіз конституційної юрисдикції. – К.; Харків: Акад. прав. наук України, 2006. – 400 с.

Селіванов А.О. Права і свободи громадян під захистом Конституційного Суду України: правові позиції сучасної доктрини конституційного правосуддя. – К.: Логос, 2005. – 104 с.

Розділ V. КАЗУСИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВОСУДДЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ МОТИВОВАНИХ ВІДПОВІДЕЙ

1. Громадянин Татарінцев В.М. порушив питання про офіційне тлумачення положень ст. 47 Конституції України, оскільки норми законів, зокрема ст.ст. 1, 71 Житлового кодексу Української РСР, ст. 223 Цивільного процесуального кодексу України, ст. 310 Цивільного кодексу України, порушують його права. Крім того, автор звернення просив Конституційний Суд України визнати рішення Держинського районного суду м. Харкова, рішення апеляційного суду Харківської області, ухвали Верховного Суду (відповідно 12.10.2005; 13.12.2007; 26.06.2008) такими, що не відповідають Конституції України, ЦПК України, ЖК Української РСР, ЦПК України, оскільки, на його погляд, судами під час здійснення провадження у справі було порушено його конституційне право на житло. На підставі пп. 2, 4 ч. І ст. 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» своєю Ухвалою Конституційний Суд України відмовив у відкритті конституційного провадження з причин невідповідності конституційного звернення вимогам, реалізації права на конституційну скаргу, передбаченим Конституцією України і Законом України «Про Конституційний Суд України», та невідомості Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному зверненні.

- Чи потрібна мотивація причин відмови?
- В яких випадках Конституційний Суд України приймає процесуальний акт про відмову у прийнятті звернення до розгляду, якщо суб'єкт подає конституційну скаргу?

- В якій організаційній формі конституційного судочинства Конституційний Суд України має оформити відмову у відкритті конституційного провадження?

- В яких випадках Конституційний Суд України має оцінювати судову практику відносно порушення судами загальної юрисдикції прав і свобод людини і громадянина?

2. До Конституційного Суду України звернулося Міністерство внутрішніх справ за конституційним поданням щодо практичної необхідності у роз'ясненні положення ч. 2 ст. 28 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад», оскільки нечітке викладення вказаної норми призводить до неоднозначного її застосування судами та іншими органами державної влади. Конституційний Суд України застосував згідно із Законом України «Про Конституційний Суд України» організаційну форму судочинства у вигляді письмового розгляду і на пленарному засіданні, заслухавши суддю-доповідача, дослідивши матеріали справи (про охорону трудових прав депутатів місцевих рад), дійшов висновку, що положення ч. 2 ст. 28 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» є такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними). Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскарженим.

Див.: Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення ч. 2 ст. 28 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад народних депутатів» (справа про охорону трудових прав депутатів місцевих рад) від 26.03.2002 № 6-рп/2002 // Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 2001–2002 / Відп. ред. П.Б. Євграфов. – К., 2002. – С. 220–225.

- Чи існує та передбачена чинним законодавством станом на 2018 рік така організаційна форма розгляду справ у порядку конституційного судочинства, як письмовий розгляд справ?

- Чим відрізняється оцінка конституційності нормативного акта від офіційного тлумачення, якщо предмет конституційного подання помилково визначається суб'єктом права подання?

- Яким чином відбувається процедура розгляду матеріалів справи, якщо судочинство проходить без залучення учасників, заслуховування їх пояснень?

- Чи забезпечується у такий спосіб письмовий розгляд справи Конституційним Судом України з дотриманням принципів об'єктивності, повноти і всебічного дослідження предмета конституційного подання?

3. До Конституційного Суду України звернувся суб'єкт права на конституційне подання – 45 народних депутатів України – щодо офіційного тлумачення положень ч. 1 ст. 140 Конституції України (справа про об'єднання територіальних громад). Підставою для розгляду справи народні депутати України вважали практичну необхідність в офіційній інтерпретації зазначених положень ст. 140 Конституції України.

На пленарному засіданні відкритого судового розгляду після доповіді судді були заслухані пояснення учасників конституційного провадження (представника народних депутатів України, Ірпінського міського голови, Постійного представника Верховної Ради України, Постійного представника Президента України та інших залучених учасників конституційного провадження). Конституційний Суд України прийняв рішення, в якому була дана офіційна інтерпретація ч. 1 ст. 140 Конституції України, зокрема було визначено, що положення

вказаної конституційної норми слід розуміти в аспекті місцевого самоврядування як права територіальної громади вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України, територіальної громади як жителів села, селища, міста чи добровільного об'єднання жителів кількох сіл у сільську громаду. Конституційний Суд України підкреслив, що зазначені положення не встановлюють порядку об'єднання або роз'єднання територіальних громад.

Важливим аспектом вказаного Рішення Конституційного Суду України був висновок, що питання організації місцевого самоврядування, які не врегульовані Конституцією України, у тому числі умови та порядок об'єднання або роз'єднання територіальних громад, сіл, селищ, міст, мають визначатися законом (ст. 146 Конституції України).

Див.: Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень ч. 1 ст. 140 Конституції України (справа про об'єднання територіальних громад) від 18.06.2002 № 12-рп/2002.

- У чому особливості правової природи рішень Конституційного Суду України?
- Чи достатня для праворозуміння суб'єкта конституційного подання офіційна інтерпретація зазначених ним конституційних положень?
- Чи можна розглядати правові позиції Конституційного Суду України як особливий вид джерела права? В яких частинах (мотивувальній чи резолютивній) Конституційним Судом формулюються (визначаються) правові позиції?
- Чи дозволяє оновлений чинний Закон України «Про Конституційний Суд України» звертатися суб'єкту права на конституційне подання чи конституційне звернення до Кон-

ституційного Суду України з клопотанням про роз'яснення рішення Конституційного Суду України?

- Чи має право Конституційний Суд України переглядати (уточнювати) прийняті ним раніше рішення або висновки?
- Яким чином має бути виконано прийняте Конституційним Судом рішення щодо офіційної інтерпретації норм Конституції України?

4. До Конституційного Суду України звернулася Київська міська рада депутатів з конституційним поданням щодо офіційного тлумачення положень чч. 1, 2, ст. 141 Конституції України. У травні 2009 року ця справа була розглянута на пленарному засіданні Конституційного Суду України і після доповіді судді – Голови Конституційного Суду України – свої позиції виклали учасники конституційного провадження: представник Київської міської ради, Постійний представник Верховної Ради України у Конституційному Суді України, Представник Президента України у Конституційному Суді, народні депутати України як учасники провадження.

Предметом конституційного подання були визначені положення Основного Закону України, в яких, на думку суб'єкта права звернення, не вирізняються вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування в аспекті строків повноважень їх депутатів залежно від виду виборів і не встановлюються вимоги щодо погодження в часі проведення виборів до Верховної Ради України та місцевих рад.

Конституційний Суд України отримав наукові експертизи від деяких юридичних вузів, зокрема Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, а також пояснення від Голови Верховної Ради України і Президента України, які мали протилежне праворозуміння предмета конституційного подання.

У прийнятому Рішенні від 04.06.2017 Конституційний Суд України розтлумачив положення чч. 1, 2 ст. 141 Конституції України, визначивши, що при обранні депутатів сільської, селищної, міської, районної та обласної рад і сільського, селищного, міського голови на передбачених Конституцією чергових та позачергових виборах на зазначених осіб поширюються відповідно п'ятирічний та чотирирічний строки повноважень. Конституційний Суд України своїм Рішенням змінив існуючий порядок регулювання відносин щодо строків виборів до органів місцевого самоврядування, визначивши, що слід керуватися позицією, за якою встановлені однакові строки повноважень органів місцевого самоврядування, обраних на чергових та позачергових виборах.

Обґрунтовуючи свої інші висновки, Конституційний Суд України послався на висловлену раніше правову позицію щодо встановлення Конституцією та законами України однакових підходів до організації і діяльності органів, які мають представницький характер: Верховної Ради України, Верховної Ради АР Крим, місцевих рад.

Див.: Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Київської міської ради щодо офіційного тлумачення положень чч. 1, 2 ст. 141 Конституції України від 04.06.2009 № 13-рп/2009 // Офіційний сайт Конституційного Суду України.

• Чи можна вважати правову позицію Конституційного Суду України формулюванням через офіційне тлумачення нової норми Конституції України щодо строків повноважень органів місцевого самоврядування та сільських, селищних, міських голів?

• Чи правильно у вказаному Рішенні визначається тожність строків проведення виборів до органів місцевого самоврядування зі строками їх повноважень, включаючи строки проведення позачергових і чергових виборів сільських, селищних, міських голів?

• Чи можна вважати, що у такій офіційній інтерпретації Конституційний Суд України не врахував вимоги ст.ст. 147, 150, 151, 152 Конституції України, розширив предмет конституційного подання за власною ініціативою і таким чином вийшов за межі своєї компетенції?

• Чи можна вважати конституційно обґрунтованою щодо правомірності правову позицію Конституційного Суду України відносно визнання неконституційним положення ст. 2 Закону України «Про порядок обчислення скликань представницьких органів місцевого самоврядування (рад)» від 24.06.2004 № 1866-IV, оскільки питання щодо конституційності вказаного положення не було предметом судового дослідження і не містилося у конституційному поданні, а тому щодо цього питання не відкривалося конституційне подання?

Розділ VI. ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЗАЛІКУ ЗА ТЕМАТИКОЮ СПЕЦКУРСУ

1. Конституційна юрисдикція як особливий вид застосування конституційного правосуддя у сфері конституційно-правових відносин (поняття, сутність, форми застосування).

2. Конституційний контроль (поняття, сутність і форми реалізації). Завдання охорони Конституції України.

3. Система джерел права у здійсненні конституційного правосуддя.

4. Становлення і розвиток інституту судового конституційного контролю в Україні.

5. Статус Конституційного Суду України відповідно до Закону України від 13 липня 2017 року № 2136-VIII (функції, повноваження, верховенство у правозастосовчій практиці).

6. Триланкова структура Конституційного Суду України, організація його діяльності.

7. Політико-правові умови формування на конкурсних засадах складу Конституційного Суду України.

8. Статус суддів Конституційного Суду України, організаційно-правові форми реалізації їх компетенції.

9. Статус постійних представників Верховної Ради України, Президента України та Кабінету Міністрів України у Конституційному Суді України (правове регулювання повноважень і обов'язковість залучення до розгляду справ).

10. Вимоги, які встановлюються для кандидатів на посаду судді Конституційного Суду України, порядок звільнення судді Конституційного Суду України із займаної посади.

11. Гарантії незалежності суддів Конституційного Суду України та підстави припинення їх повноважень.

12. Обсяг і межі застосування конституційної юрисдикції стосовно конкретних справ і предмета їх розгляду.

13. Верховенство права і верховенство Конституції України у конституційному правосудді (співвідношення понять).

14. Конституційне правосуддя і внутрішня політика держави.

15. Конституційні принципи та цінності і конституційні правовідносини як мета вирішення справ у конституційному правосудді.

16. Критерії розмежування компетенції Конституційного Суду України і судів загальної юрисдикції (предметна і процесуальна підвідомчість).

17. Офіційне тлумачення Конституції України – важлива сфера застосування конституційної юрисдикції.

18. Види компетенційних спорів і конституційних конфліктів – особлива сфера у реалізації компетенції Конституційного Суду України.

19. Поняття і види конституційних проваджень судочинства.

20. Принципи конституційного судочинства (об'єктивність, повнота, гласність, доступність).

21. Стадії конституційного судочинства (згідно з методичним посібником).

22. Суб'єкти права конституційних подань і конституційних звернень. Індивідуальна конституційна скарга особи.

23. Проблема запровадження права громадян на конституційну скаргу як конституційна гарантія забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

24. Процесуальні права суб'єктів права, які заявляють клопотання до конституційного правосуддя (подання звернення, скарга).

25. Конституційне подання: поняття, зміст, вимоги до його юридичних ознак та дотримання юридичних реквізитів.

26. Конституційне звернення: поняття, зміст, порядок оформлення і подання до Суду.

27. Попередній розгляд конституційних клопотань, його мета і процесуальне вирішення. Який орган Конституційного Суду України проводить вхідний контроль?

28. Форми розгляду у конституційному провадженні конституційних подань і звернень та відповідність їх меті правосуддя. Відмінності розгляду конституційних скарг у порядку судочинства.

29. Процесуальні права й обов'язки учасників конституційного судочинства.

30. Чи існують судове доказування, з'ясування обставин і змагальність у конституційному судочинстві? Як реалізується в сфері конституційної юрисдикції принцип «суд права, а не суд фактів» (згідно з методичним посібником)?

31. Сторони та учасники конституційного судочинства: принципи реалізації процесуальних прав.

32. Зміст і види рішень і висновків Конституційного Суду України.

33. Правові позиції Конституційного Суду України. Специфіка «відмовних актів» Конституційного Суду України з позитивним рішенням.

34. Конституційно-правові вимоги до рішень і висновків Конституційного Суду України.

35. Юридична сила рішень Конституційного Суду України.

36. Верховенство (обов'язковість) рішень Конституційного Суду України як гарантія їх виконання.

37. Окрема думка судді Конституційного Суду України щодо постановлених рішень і висновків.

38. Перегляд, роз'яснення, змінюваність правових позицій прийнятих рішень конституційного правосуддя: реалії і перспективи.

39. Остаточність, неоскаржуваність і обов'язковість рішень Конституційного Суду України.

40. Реалізація правової політики держави у рішеннях і висновках Конституційного Суду України.

Розділ VII. ЗАВДАННЯ ДЛЯ СТУДЕНТІВ МАГІСТЕРСЬКОГО КУРСУ ПРИ ЗДАЧІ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНОГО ЗАЛІКУ

Фабули завдань

Фабула 1. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, що регулюють проведення виборів в Україні».

Вказаним Законом передбачено таке: «Вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є віль-

ними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

З метою гарантування вільних виборів на основі загального виборчого права, визначення достовірного народного волевиявлення, запобігання загрозливим для української державності проявам абсентеїзму участь у голосуванні на виборах в Україні є обов'язковою. Відмова від участі в голосуванні на виборах без поважних причин тягне за собою відповідальність, визначену законом».

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини звернувся до Конституційного Суду України з конституційним поданням про визнання Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, що регулюють проведення виборів в Україні» таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним). Чи компетентний цей Суд вирішувати питання права?

Фабула 2. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про Конституційний Суд України»».

Вказаним Законом передбачено таке: «До повноважень Конституційного Суду України не належать питання щодо конституційності законів про внесення змін до Конституції України після набрання ними чинності, крім випадків встановлення невідповідності між текстами прийнятого закону та законопроекту, щодо якого Конституційним Судом України дано висновок на відповідність його статтям 157, 158 Конституції України, і лише в частині такої невідповідності».

Президент України звернувся до Конституційного Суду України з конституційним поданням про визнання Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Конституційний Суд України» таким, що не відповідає Конститу-

ції України (є неконституційним). Чи можливо у такій справі застосувати нормоконтроль?

Фабула 3. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про Конституційний Суд України».

Вказаним Законом передбачено таке: «Рішення Конституційного Суду України, яке порушує принципи верховенства права, демократії та парламентаризму в Україні або суперечить національним інтересам України, визнається нечинним, якщо за це проголосувало не менше як 2/3 від конституційного складу Верховної Ради України».

Президент України звернувся до Конституційного Суду України з конституційним поданням про визнання Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Конституційний Суд України» таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним). Чи правомірна постанова цього питання Судом?

Фабула 4. Кабінет Міністрів України виніс постанову «Про тендерний паритет при формуванні органів державної влади».

Вказаною постановою передбачено таке: «На основі конституційних положень про рівність прав жінки і чоловіка, що забезпечується, зокрема, наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї, при формуванні органів державної влади забезпечення квоти для жінок в обсязі не менше 25% від загального складу є обов'язковим».

93 народних депутати України звернулися до Конституційного Суду України з конституційним поданням про визнання постанови КМУ «Про тендерний паритет при фор-

муванні органів державної влади» такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною). Чи вправі Конституційний Суд України з цього питання подавати відповідне роз'яснення?

Розділ VIII. ТЕЗИ ЛЕКЦІЙ АВТОРСЬКОГО СПЕЦКУРСУ «КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ»

В юридичних вищих навчальних закладах та на факультетах університетів формується сучасний фахівець – носій знань і цінностей правознавства, який має бути підготовлений для практичної або наукової діяльності за вищими вимогами, ніж для спеціаліста (бакалавра), у застосуванні права і законодавства.

Викладання конституційного права за навчальним планом завершується на другому році навчання, оскільки база галузь української правової науки енциклопедично має закласти фундаментальні підходи до вивчення всіх інших галузей права і законодавства.

Магістерська програма вже передбачає виділення спеціальних дисциплін, до яких належать, зокрема, не тільки предмет судового права, а й порівняно новий інститут конституційного права – конституційне правосуддя, яке збагатило своїми рішеннями і висновками українську правову систему. Єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні за обсягом і змістом своїх рішень, як суб'єкт існування й утвердження конституціоналізму, став надбанням теорії і практики європейського судового контролю.

Для сучасного конституційного правопорядку в кожній державі Європейського Союзу конституційний контроль актів державної влади є втіленням ідеї його здійснення спеціальним органом і розглядається як найбільш ефективна гарантія охорони і захисту їх конституцій. Людиноцентризм є домінуючим феноменом з часів введення конституційного судочинства у систему судової влади, і це пов'язано з теорією судової гарантії Конституції. Австрійський професор Ганс Кельзен ще на початку ХХ століття сформулював ідею судового конституціоналізму, що стало світовим надбанням держави, яка вищою, світською, конституційною, соціальною цінністю визнає верховенство права. На цьому теоретичному підґрунті було створено перший конституційний суд в Австрії (*Verfassungsgerichtshof*), з якого в Європі почав функціонувати конституційний контроль за актами органів влади ще у 1920 році. Сьогодні конституційне правосуддя є ознакою повноцінного конституційного контролю кожної європейської держави, зокрема до них належить і Україна. Саме це диктує необхідність введення у програму підготовки магістрів спеціального навчального курсу як самостійного в системі навчальних дисциплін, які належать до науки конституційного права.

Існування такого спецкурсу дозволяє передати студентам концептуальні знання, які розвиваються і конкретизуються за його програмою, щоб методологічно правильно відобразити Конституційний Суд саме як «суд права, а не фактів», а його процедурно-процесуальні повноваження – як відображення важливої форми судового права, а не тільки як судочинства. Очевидно, що така особливість виділяє конституційне судочинство серед інших процесуальних видів правосуддя та пояснюється його підвищеною публічністю і відкритістю. До Конституційного Суду увага суспільства з кожним роком зростає, оскільки до участі у судочинстві залучаються, крім

суб'єктів публічної влади, представники громадських інститутів, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та інші суб'єкти громадянського суспільства, які беруть участь за своїми конституційними зверненнями в ролі так званих «друзів суду» (*amicus curiae*).

Сутність і призначення авторського спецкурсу розкриваються в його назві «Конституційне правосуддя», яке складається з понять і категорій як теоретичного, так і практичного значення, що зорієнтовано на певну його академічність, пов'язану з рівнем лекційного матеріалу магістерського обсягу знань. Цей навчально-методичний посібник доповнюється схемами конституційної логістики, додатковим матеріалом, що допомагає кращому засвоєнню студентами навчального матеріалу.

За останні двадцять років з'явилося багато цікавої юридичної літератури, монографічних і колективних праць вчених і практиків-суддів, видано також підручники і посібники з питань конституційного правосуддя, що відображає процес творчого розвитку проблематики конституційного судового права. Серед ґрунтовних праць науковців, які продовжили і розвинули теорію Г. Кельзена, слід назвати дослідження українських вчених, професорів Л.П. Юзькова, Ю.Г. Барабаша, А.А. Стрижака, І.Д. Сліденка, В.Д. Бринцева, С.В. Шевчука та інших, а також вчених-конституціоналістів зарубіжних країн, зокрема М.В. Вітрука, О.О. Кутафіна, Г.Х. Нурієва, М.С. Салікова, М.С. Бондаря, В.Т. Кадишева, Т.М. Пряхіної, які створили достатньо вагомий потенціал теорії судового конституціоналізму з аналізом практики конституційного правосуддя. Помітною подією у підготовці окремих видань для магістерської програми навчання було видання у 2012 році вченими кафедри конституційного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого навчально-

го посібника «Конституційна юрисдикція» (за редакцією професорів Ю.Г. Барабаша та А.О. Селіванова).

У цьому році вперше в Україні видана науково-практична монографія (аналіз) з питань конституційного контролю за актами органів державної влади України.

Таким чином, структура методичного посібника, зокрема тези лекцій при викладанні авторського спецкурсу «Конституційне правосуддя в Україні», орієнтована на забезпечення сучасного рівня підготовки магістрів, оскільки така підготовка неможлива без засвоєння програми теорії і практики функціонування єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні.

Мабуть, варто підкреслити, що це видання з тезами лекцій та програмою певним чином відкриває можливість задовольнити потреби студентів-магістрів – вивчати цю навчальну дисципліну з позицій реальної перспективи застосування знань у практичній діяльності. Адже правий був видатний філософ Сенека: «Не знаєш кінцевої мети свого шляху, куди човну слід плисти – ніякий вітер тобі не допоможе».

Лекція I

ТЕМА «КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВОСУДДЯ – ПІДГАЛУЗЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ТА ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ»

Термін «конституційне правосуддя» вживається у найменуванні інституту VIII та XII розділів Конституції, в яких вказується, що правосуддя здійснюється виключно судами, їх юрисдикція поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

У розумінні судочинства, яке здійснюється Конституційним Судом України як конституційний судовий процес (ст.ст. 124 і 147 Конституції), правосуддя означає реалізацію судової влади за принципом ч. I ст. 6 Конституції щодо існування окремої влади в державі – судової влади. Її особливість у соціальному призначенні – здійснення в особливому процесуальному порядку функції правосуддя, тобто у розв'язанні спорів та конфліктів відповідно до Конституції України (ч. II ст. 19 Конституції). Конституційний Суд виконує завдання конституційного контролю й офіційного тлумачення норм Конституції України (ст. 147 Конституції).

На рівні Конституції законодавець здійснив регулювання судової влади з урахуванням специфіки статусу Конституційного Суду, оскільки для цього дається загальна характеристика системи судів і статусу найвищого – Верховного Суду. Проте Конституційний Суд України до системи судоустрою не входить, оскільки існує XII розділ Конституції, присвячений компетенції і порядку формування Конституційного Суду України як представницького органу судової влади у складі 18 осіб (розділенням квот між Президентом України, Верховною Радою України і з'їздом суддів України).

Звертаємо увагу, що конституційне правосуддя за своєю структурною побудовою відображає функцію держави, що означає окремий вид державної діяльності, яка через сукупність норм конституційного права визначає порядок здійснення цієї діяльності спеціальним суб'єктом – Конституційним Судом України. Він виступає окремим інститутом української державності. Конституційне правосуддя слід розуміти як процесуальне судове право (процес ведеться виокремленим органом держави – Конституційним Судом України).

Таким чином, конституційне правосуддя поряд з іншими цивільним, адміністративним, кримінальним судочин-

ством є способом здійснення судової влади і має самостійний нормативний порядок організації і діяльності відповідно до ст.ст. 147 та 148 Конституції, що характеризують його як інститут державності, який охороняється конституційним правом. Можна стверджувати, що такий інститут водночас виступає і підгалуззю конституційного права з власним предметом і методами регулювання суспільних відносин.

Особливість конституційного правосуддя полягає в тому, що цей Суд як орган держави має не тільки внутрішню, але й важливу зовнішню функцію – конституційного контролю за актами Верховної Ради України, Президента, Уряду а також чинними міжнародними договорами або такими, які належать до компетенції Верховної Ради України щодо їх ратифікації. Окремою функцією Конституційного Суду України є офіційне тлумачення Конституції (ст. 147 Конституції), а також надання висновків щодо законопроектів, якими передбачається внесення змін до Конституції України, і з обов'язковою перевіркою їх на відповідність вимогам ст.ст. 157 та 158 Конституції України.

Існуюче судово-конституційне право, як підгалуззь конституційного права і процесу, відображається у матеріальному і процесуальному вимірах статусу Конституційного Суду України і застосування юрисдикції у судочинстві. Ця підгалуззь є самостійною системою норм, яка закріплює статус Конституційного Суду України, його юрисдикцію, виключну компетенцію конституційного контролю, окремий порядок судочинства й участі в ньому офіційних осіб. Існує й окреме законодавство – Закон України «Про Конституційний Суд України» (в редакції від 13 липня 2017 року), яке включає окремі інститути матеріального конституційного права і процесу у значенні структурного елемента організації цього органу влади і діяльності як судочинства. Методи регулювання – су-

купність прийомів і способів регулювання статуту Конституційного Суду України і судового процесу шляхом дозволів, заборони, санкцій.

Слід зазначити, що конституційне правосуддя як підгалуззь конституційного права має власний предмет (норми матеріального і процесуального судового права), а правосуб'єктність Конституційного Суду передбачена окремими розділами Конституції України і належить до самостійного визначення статусу цього суб'єкта судової влади. Методами конституційно-правового регулювання організації і здійснення повноважень Конституційного Суду є імперативний (дозволи і приписи заборони), а також диспозитивний, тобто право Суду приймати при здійсненні своїх повноважень судово-правові акти стосовно інших суб'єктів владних повноважень. У цьому знаходить свій прояв нормативно-владна діяльність Конституційного Суду України, що передбачає дотримання процедур конституційного правосуддя та його стадії, встановлені законом для різних категорій справ.

Особливостями конституційного правосуддя є:

наявність самостійної процесуальної форми здійснення конституційного контролю і Регламенту організації внутрішньої діяльності;

особлива функція виключної компетенції Конституційного Суду проводити офіційну інтерпретацію (тлумачення) норм Конституції України;

встановлений Конституцією механізм охорони і захисту її як фундаментального закону, який визначає конституційний лад у країні, форму правління та інші цінності суспільного значення та державного устрою Конституційного Суду;

особлива юридична сила рішень, висновків та ухвал конституційного правосуддя;

автономний і незалежний правовий статус Суду при визначенні конституційності законів та інших нормативно-правових актів держави; особливий конкурсний порядок формування складу Конституційного Суду України і форми внутрішньої організації здійснення повноважень суддями у відповідних колегіях та двох сенатах.

Розглядаючи конституційне правосуддя в аспекті його інституціоналізації, необхідно підкреслити, що Конституційний Суд має виключну (екстраординарну) компетенцію здійснювати конституційний контроль за актами органів державної влади загальнонормативного, а в окремих випадках індивідуального характеру. Конституційне судочинство сфокусовано на змістовному розумінні Конституції і відповідності їй законів, які не можуть розглядатися іншими судами як об'єкт конституційно-правового спору, що впливає на висновки та оцінки конституційної відповідальності як власне суддів Конституційного Суду, так і державних органів та їх посадових осіб щодо визнання раніше прийнятих ними актів неконституційними. В цьому напрямку реалізації компетенції конституційного правосуддя досягається його мета – забезпечення верховенства права Конституції України у правовій системі і системі законодавства. Джерелами правової основи організації і діяльності Конституційного Суду України є Конституція України, Закон України «Про Конституційний Суд України» і внутрішній акт функціонування Суду – Регламент.

Лекція II

ТЕМА «КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ: МІСЦЕ І РОЛЬ У СИСТЕМІ РОЗПОДІЛУ ВЛАД ТА ЙОГО ВІДНОСИНИ ІЗ СУБ'ЄКТАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ВЛАДИ. ОНОВЛЕНИЙ СТАТУС СУДУ»

Конституція України (ст. 6) включає до системи функціонування державної влади в Україні судову юрисдикцію, яка здійснюється у межах визначених функцій та повноважень Основним Законом і утворює самостійне становище судової влади як незалежної, автономної стосовно законодавчої і виконавчої влад, які виконують власне свої завдання в державі. Це підтверджує постулат, що розподіл влади не порушує систему суб'єктів єдиної державної влади, в якій Конституційний Суд України займає місце носія судової влади з особливим статусом, який здійснює правосуддя шляхом конституційного нормоконтролю та надання висновків щодо офіційного тлумачення Конституції України. Важливо пам'ятати, що принцип розмежування конституційної юрисдикції та юрисдикції судів загальної компетенції прямо вказує в Законі, що до повноважень Конституційного Суду не належать питання законності актів органів державної влади та місцевого самоврядування, оскільки вони належать до компетенції загальних судів (ст. 14).

Характерною ознакою статусу Конституційного Суду є питання його відання, до яких належать владно-правові акти суб'єктів публічної влади, а також міжнародно-правові акти (договори), які є чинними, або ті, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість. Слід також вказати, що до питань його відання належать розгляд конституційних скарг та контроль за додержанням конститу-

ційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту. Праворозуміння повноважень Конституційного Суду дає нам уявлення про вищу юридичну силу його рішень, які не підлягають оскарженню з остаточним підсумком прийнятих ним на виконання актів. Статус Суду дає повне уявлення про його діяльність, яка здійснюється у формі конституційного судочинства (конституційного провадження) з вимогою утримуватися від встановлення та дослідження фактичних обставин, натомість займатися виключно питаннями права. Ініціатива при розгляді питань підвідомчості конституційній юрисдикції не може виходити від самого Суду, оскільки тільки Конституція встановлює коло суб'єктів права, які вносять відповідні клопотання до Суду, в т.ч. конституційну скаргу особи.

Доктрина єдиного органу конституційної юрисдикції вказує, що реалізація статусу Суду передбачає його самообмеження, коли при висновках щодо неконституційності окремої частини нормативно-правового акта інші його положення залишаються чинними. В інших випадках Конституційний Суд виходить із презумпції конституційності закону та його норм, оскільки конституційне право вимагає зберігати цей акт у правовій системі для її стабільності. Конституційний Суд не може втручатися у внутріорганізаційну діяльність парламенту, політичних партій та громадських організацій. Особливо це стосується Президента, Уряду України та інших органів публічної влади. Всі питання їх політичної діяльності в державі не підпадають під конституційну юрисдикцію.

Юрисдикція Конституційного Суду України означає за своїм змістом його повноваження та об'єкти конституційного контролю й офіційного тлумачення. До юрисдикції належать також судові можливості розглядати лише ті справи, в яких прямо пропонується розглянути спір про конституцій-

ність, коли об'єктом контролю є акти вищих органів державної влади та інших суб'єктів публічної влади, які прямо зазначені в Конституції України. Юрисдикція дозволяє Суду забезпечити верховенство і безпосередню дію Конституції, що має за мету досягати балансу влад, виступаючи при цьому вищим конституційним органом одного рівня з Верховною Радою, Президентом і Урядом України. В ст. 151 Конституції та в Законі України «Про Конституційний Суд України» закріплені суб'єкти права, які мають звертатися безпосередньо до Суду з юрисдикційними питаннями. Це Президент України, Верховна Рада України, Уряд, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, група народних депутатів України у кількості не менше 45 осіб. Громадянин та інші особи відповідно до свого статусу мають право звертатися до Суду за необхідності офіційного тлумачення Конституції України.

Єдиний орган конституційної юрисдикції, маючи статус виокремленого органу судової влади в конституційному контролі, забезпечує розв'язання конституційних спорів, проводить офіційне тлумачення і дає за особливою процедурою висновки з питань законопроектів про внесення змін до Конституції України. Це дає можливість забезпечувати правову охорону і досягати верховенства Конституції України, підтримувати розмежування повноважень органів публічної влади і застосовувати принцип верховенства права у справах стосовно прав і свобод людини і громадянина.

Юрисдикція Конституційного Суду застосовується в порядку конституційного судочинства, яке можна визначати у широкому і вузькому праворозумінні форми відправлення конституційного правосуддя. У широкому смислі конституційне судочинство слід розуміти як врегульовану нормами конституційного законодавства сукупність процесуальних дій (послідовних стадій процедурного характеру) і конститу-

ційно-процесуальних відносин, які складаються (виникають, змінюються і припиняються) між Конституційним Судом та іншими суб'єктами права при розгляді і розв'язанні питань, віднесених до відання конституційного правосуддя. Вузьке розуміння смислу судочинства означає порядок діяльності Конституційного Суду, яка заснована на реалізації його конституційно-правового статусу.

Головною ознакою конституційного правосуддя, яке характеризує статус єдиного органу конституційної юрисдикції, є його компетенція, яка дозволяє оцінювати акти органів публічної влади з позиції конституційного права, а виявляючи властивості конституційності цих актів, приймати рішення *a priori* (безумовно) або в порядку *posteriori* (виявлення основного смислу права).

Виходячи зі світового досвіду функціонування розділеного (самостійно існуючих за конституціями судів) конституційного правосуддя (європейські країни) і нерозділеного правосуддя (функції контролю у складі Верховного Суду США), оптимальною моделлю для України Конституція України 1996 року (в редакції Закону від 02.06.2016 № 1401-VIII) визначила самостійний статус Конституційного Суду України.

Його відмінними рисами слід вважати:

створення спеціалізованого органу конституційної юрисдикції з широкими повноваженнями контролю та офіційного тлумачення Конституції України;

загальнообов'язковість і незаперечність рішень Суду для всіх суб'єктів права;

самостійна процесуальна форма відправлення правосуддя;

особливий висококваліфікований склад суддів, які пройшли конкурсний відбір (ст. 148 Конституції);

самостійність і незалежність здійснення судової влади в порядку конституційних проваджень із забезпеченням верховенства і прямої дії Конституції України;

участь Суду у процедурі імпічменту Президента й у роз'ясненні за результатами перевірки запитів судів щодо конституційності законів, які ними застосовуються;

введення нового об'єкта конституційного контролю – права громадян на конституційну скаргу – у разі виявлення порушень чинним законом конституційних прав і свобод людини і відповідно направлено до Суду клопотання (ст. 151¹ Конституції).

Враховуючи суспільну критику і виявлені вченими причини недостатньої ефективності в діяльності Конституційного Суду України, актуальною є науково обґрунтована автором у юридичній літературі постановка питання про досягнення конституційно-правового кваліфікованого правосуддя. Це передбачає додаткове введення нових принципів діяльності складу Суду, формування надалі складу з числа вчених юристів з вищими науковими ступенями, скорочених процедур Суду з двох сенатів із самостійним статусом здійснення правосуддя (з правом остаточності у прийнятті рішень), введення нових принципів для реалізації статусу Конституційного Суду України, розширення кола питань його підвідомчості, запровадження процедур обов'язкового доступу громадян до усних форм розгляду справ з обов'язковим дотриманням принципу змагальності сторін у судочинстві і відкритості для громадськості судових засідань тощо.

Лекція III

ТЕМА «КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУДОВИЙ ПРОЦЕС –
НАБЛИЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ ДО РЕАЛІЙ ЖИТТЯ»
(особливості досягнення судового конституціоналізму)

Юридична і соціальна природа Конституції України та інститутів державного і суспільного ладу вказує на необхідність і потреби активного функціонування конституційного механізму, стимулювання його активного «робочого стану» конституційного судочинства. Більша частина суспільства переконалася, що влада не в змозі маніпулювати Конституцією навіть за наявності «лідерів-особистостей» (керівників партій, громадських рухів та ін.), оскільки народ готовий її захистити і не допускати авторитаризму і свавілля з їх боку. Адже на перше місце вийшли такі конституційні цінності, як свобода прояву волі народу, національна самосвідомість, конкретне уявлення громади про свої права тощо. Сучасний період вказує на пряму залежність публічної влади від народу, який глибоко усвідомлює і береже незалежність своєї держави, її конституційні принципи реальних можливостей єдиного джерела влади, коли є необхідність відстоювати свої інтереси проти будь-яких авторитарних політичних режимів. Українське суспільство усвідомило справжні цінності, які в Конституції України визначені як: територіальна цілісність, народний суверенітет, національна безпека держави і збереження вищого пріоритету – захищеності прав і свобод людини і громадянина. Разом з тим кожна людина існує в реальному просторі суспільних відносин, які регулюються, в першу чергу, Конституцією, і тому важливо віддавати перевагу реальним суспільним відносинам, які ґрунтуються на довірі до Конституції та верховенства права. Але як цього досягти, коли Конституція

та її головний інститут – держава – за юридичними ознаками є скоріше фундаментом конституційного ладу? Виходить, що вони не досягають «фактичних реалій» у забезпеченні умов добробуту кожної людини. Існує змістовний розрив між цими поняттями, оскільки Конституція України 1996 року визначила Україну правовою, соціальною державою, що скоріше було спробою уявити її ідеалом держави для людини у майбутньому. Конституція у сучасному стані скоріше характеризує Україну, за критеріями об'єктивних оцінок, як конституційну державу, в якій установчі засади Конституції проявляються стосовно суспільної (політичної) системи в цілому і конкретних державно-правових інститутів та установ. Саме тому слід усвідомити, що сам факт існування Конституції як особливого джерела права і побудови конституційного ладу свідчить про наявність конституціоналізму та його особливої форми – судового конституціоналізму. Це пов'язано з тим, що Конституція встановлює конституційний правопорядок у суспільстві, оскільки її положення, як і кожний принцип, мають конституційно-установчий, первинний характер. У Конституції закріплено, що народ у демократичній (реально конституційній) державі є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади. Тільки він володіє і є вищим проявом установчої влади, оскільки у її зміст вкладається саме право приймати Конституцію, і при змінах її юридичних положень, коли це зачіпає конституційний лад, народу належить право приймати (референдним шляхом) ті основи устрою суспільства і держави, які обирає для себе сам народ. Сутність конституційної держави зобов'язує її не відхилятися від визнання за народом установчої влади, що є першою і найважливішою ознакою конституціоналізму, в якому втілюються зміст і форми права і держави, верховенство Конституції як Основного Закону, повновладдя народу, його конкретні форми (представниць-

кої і безпосередньої демократії), принцип розподілу влад як реальний устрій держави, форма державного правління (унітарна республіка), місцеве самоврядування і рівень його самостійності і незалежності від державної влади.

Домінуючою ознакою конституціоналізму є принцип прискореного переходу суспільства до громадянської якості, а держави – до демократичних засад, і це стає реальним, коли демократичного статусу набувають кожна людина і громадянин. Тоді в соціальному середовищі досягається постулат: не людина для держави, а держава для людини за наявності реальних, ефективних гарантій забезпечення прав і свобод з боку держави. За таких умов існують можливості реалізувати конституційний лад як фундамент реальної країни демократичного функціонування держави, верховенства Конституції щодо правової системи і повновладдя суверенного народу.

Вказані ознаки дають можливість характеризувати важливі складові конституціоналізму, і тому будь-які порушення Конституції небезпечні тим, що руйнують фундамент української державності і віру людей у непорушність конституційного правопорядку, реальний захист прав і свобод людини і громадянина.

Як оцінити конституційний порядок – як право або як не право? Наприклад, щодо порушень Конституції в юридичній літературі стверджується, що всі відхилення і порушення можливо зважувати. Логіка, яку можливо покласти в основу таких оцінок юристів, здається, буде різною. Слід віддавати перевагу реальному суспільним відносинам, і тоді це стосуватиметься «живого» права. Що входить у такий контекст розуміння конституціоналізму, який виникає на підґрунті Конституції за участю суду як незалежного, самостійного суб'єкта судової влади?

Для того щоб правильно визначити цей взаємозв'язок, необхідно виходити з базової концепції охорони і захисту Конституції, і тому судова влада силою самої Конституції і

Закону «Про Конституційний Суд України» покликана втілювати у життя реальний «живий» конституціоналізм, забезпечувати вищу юридичну силу Конституції. Це досягається конституційним контролем і правотлумаченням конституційним судовим процесом Конституції і законів, які є іманентними функціями єдиного органу конституційної юрисдикції. Таким чином, у кожній державі в тій чи іншій формі повинен бути спеціалізований конституційний контроль, який би мав незаперечну, загальнотериторіальну обов'язковість своїх рішень як остаточний прояв повноважень суб'єкта конституційної держави. Такому органу належить не тільки конституційний авторитет, але й моральна сила справедливості суспільства, яку неможливо використовувати представницькій (законодавчій) владі, як і виконавчим органам (навіть за підтримки актів Президента) для реалізації власних інтересів. Але слід нагадати, що в період авторитарного режиму (2010–2014 роки), узурпації влади екс-Президентом конституційний контроль був введений у систему «деформованого» державного устрою з тотальним зазіханням на конституційні цінності, демократію, права і свободи людини і громадянина. У цинічній формі таке державне правління на чолі з екс-Президентом примусило конституційну юрисдикцію встановити тотальний, у т.ч. над парламентом, «президентський режим» проти інтересів народу на основі принципу «диктатура заради стабільності». Це був історичний урок з трагічними наслідками, але така форма судового конституціоналізму була знешкоджена волею суверенного народу, про що нам усім слід пам'ятати.

Свого часу відомий вчений-конституціоналіст С.А. Авак'ян слушно зауважив, що «життя вносить корективи у процеси правозастосування норм Конституції». Конституціоналістам не властиво змінювати свої політико-правові погляди і переконання, але в цьому і є парадокс, коли профе-

сор С.А. Авак'ян у статті «Российский конституционализм: несколько тезисов о неотложных задачах» вийшов на край суперечливий «рубикон свого авторитету». Він вказує (цитуюмо мовою оригіналу): «не очень поддерживая идею «живого конституционализма» о том, что жизнь вносит дополнения в процессы реализации норм Конституции». Це означає, що фактично слід схвально сприймати узурпацію влади, створивши «конституціоналізм імперського зразка».

Така трансформація наукових поглядів дозволяє маніпулювати категоріями «конституціоналізм» у самостійному значенні та «Конституції», тому слід послідовно довести сутність сумнівного мислення російського вченого, про що свідчить такий його висновок: «из-за опасности корректировки конституционных норм в угоду тем, кто хочет усилить власть и придержать участие народа в демократических процессах...»¹. Не можна відмовити вченому в цьому застереженні, але «живий» конституціоналізм у Росії щодо українського народу перетворився у фікцію завдяки Конституційному Суду РФ, який своїм рішенням від 19 березня 2014 року № 6-П освятив окупацію Автономної Республіки Крим, визнавши псевдореферендум на півострові проявом волі народу. Отже, конституційний контроль «по-російськи» нічого спільного з теорією «живого» конституціоналізму не має. Тому правим був великий філософ І. Кант, коли більше двох століть тому закликав замислитися «про зоряне небо над головою і моральний закон всередині нас». Саме ця думка має стати засадничим принципом, коли Конституційний Суд ні за яких політичних умов не повинен втрачати свою безсторонність і об'єктивність, адже йому потрібно виконувати свої завдання і створювати умови для «живої» Конституції і «живого» судового конституціона-

¹ Див.: Актуальные вопросы юридической науки и практики. — Лютий 2015 р. — М. — С. 29.

лізму. Ось на цей конституційно-судовий аспект ми маємо намір звертати особливу увагу. Якщо таке трапляється, то роль Конституційного Суду суперечить його державно-правовій природі – допомагати суспільству утримувати баланс влади і зберігати конституційні цінності. В іншому разі може трапитися, що судові акти лише створюють видимість конституціоналізму, коли Суд не реагує на порушення Конституції.

Разом з тим у такому контексті і розумінні судовий конституціоналізм сприймається суспільством як негативний, коли правові позиції Конституційного Суду України відіграють роль декларацій, які вводять суспільство в ілюзію верховенства влади народу, верховенства Конституції. В державі існує політологічна думка, що з певних об'єктивних і суб'єктивних причин багато з того, що можна було зробити в утвердженні конституціоналізму, упущено. За фактом проголошення України незалежною державою і встановлення державного суверенітету у 1991 році був обраний правильний шлях до конституційної законності, але в конституційному контролі ще досі не досягнуто застосування судового конституціоналізму для утвердження вищої цінності – охорони прав і свобод громадян.

Тому судове забезпечення конституціоналізму у змістовному вигляді реалізується через судову діяльність із захисту базових цінностей основ конституційного ладу, які у сукупності утворюють режим верховенства права, що має проявлятися у конституційному правосудді, поруч з верховенством Конституції. Професор М.С. Бондарь, як один із провідних вчених нового напрямку – конституційного державотворчого правосуддя – підкреслював, що у його становленні і розвитку однаково важливо враховувати кілька моментів:

рішення Конституційного Суду є нормативно-правовою основою формування судового конституціоналізму;

конституційне правосуддя і його рішення складають важливе джерело сучасної конституційної доктрини модернізації державності;

Конституційний Суд стає генератором конституційної ідеології, творцем конституційної культури, конституційної свідомості особистості і суспільства.

Судовий конституціоналізм за своїм призначенням сприяє утвердженню і підтриманню конституційного правопорядку, організуючи як публічно-владну діяльність, так і конституційний контроль у вирішенні конституційності актів органів публічної влади². Наше посилання на теоретичні положення проф. М.С. Бондаря стосуються періоду 2011 року, а як теорія і практика поєднуються у реальності, засвідчує історія.

У такій філософії вченого-конституціоналіста можна побачити досягнення теорії «живої» Конституції і можливість прояву всіх міркувань (думок правознавців), і всі вони мають право на існування, всі однаково можуть бути правильними або неправильними, всі вони можуть бути не обов'язковими для конституційного правосуддя, якщо мислити абстрактно та ілюзорно, не цінуючи довіри суспільства. Тому далі ми маємо говорити про суб'єктів прав і обов'язків у конституційному правосудді, що дає можливість глибше розкрити і пізнати доктрину судового конституціоналізму щодо засобів його забезпечення в Україні.

² Див.: Бондарь Н.С. Судебный конституционализм в России в свете конституционного правосудия. — М.: Норма, 2011. — С. 108.

Лекція IV

ТЕМА «СУБ'ЄКТИ ПРАВ І ОБОВ'ЯЗКІВ У КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВОСУДДІ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ НИМИ ПУБЛІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ»

Суб'єкти – це фізичні та юридичні особи публічного права, які згідно з Конституцією України та ст.ст. 52, 54 Закону «Про Конституційний Суд України» визнаються учасниками здійснення конституційного правосуддя, набуваючи персоніфікації у процесуальних відносинах із Судом та між самими учасниками. Вони мають класифікацію і відповідний правовий статус для досягнення завдань, реалізації прав та обов'язків, виконання функцій та повноважень у визначеному Законом судовому порядку доступу до правосуддя.

Суб'єктами вважаються фізичні та юридичні особи, які самостійно або через уповноважених представників беруть участь у конституційних провадженнях. Вони вносять до Конституційного Суду у встановленому Законом порядку клопотання, які набувають ознаки форми права: через поняття «конституційні подання», «конституційні звернення» та «конституційна скарга». Суб'єкти права у конституційних провадженнях реалізують свій процесуальний статус, але не можуть отримувати (набувати) додаткові процесуальні права.

На перший погляд, ця особливість, встановлена Законом «Про Конституційний Суд України», не має першоступеневого значення з процесуальної точки зору. Але слід мати на увазі, що Закон встановлює відмінність у досягненні правового результату суб'єктами права на конституційну скаргу (ст. 56 цього Закону), до яких належать громадяни, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи непублічного права. Особливість юридичної визначеності суб'єктів права на кон-

ституційне подання (ст. 52 Закону) і конституційне звернення (ст. 54) характеризується їх приналежністю до державної влади. Дуже легко можна переконатися, що вони мають різні за характером та змістом мету і публічні інтереси.

У першому виді суб'єктів права на конституційне подання Закон обмежує їх можливість отримання судових рішень (висновків) як результат перевірки конституційності або офіційного тлумачення Конституції України, і це відповідає їх публічному інтересу, який передбачає охорону Конституції, реалізацію чи захист конституційних прав і свобод суб'єктів, коли вноситься звернення за ініціативою юридичних осіб публічного права (Президент України, Верховна Рада України, Верховний Суд або Уповноважений Верховної Ради України з прав людини). А у разі внесення клопотання групою народних депутатів (не менше 45 осіб) при внесенні подання Закон встановив інший предмет реалізації їх статусу. Таким чином, вказані суб'єкти права мають публічно-правові повноваження доступу до конституційного правосуддя, проте безпосередньо або виключно через своїх уповноважених представників за законом або за дорученням. У перспективі конституційна реформа правосуддя передбачає надання права громадянам звертатися до Конституційного Суду України з конституційною скаргою, в якій має бути обґрунтування порушення законом (нормою) їх суб'єктивних прав. Задовольняючи конституційну скаргу, Суд усуває порушення конституційних прав і свобод особи.

В одному випадку суб'єкти права на звернення не вступають у спір із суб'єктами владних повноважень, а в іншому – визначені законом суб'єкти права конституційного подання мають за мету вирішити публічно-правовий спір або отримати відповідний висновок Конституційного Суду. Отже, у суб'єктів права вносити клопотання існує нерівність у фак-

тичних обставинах, яка трансформується у конституційному судочинстві у разі розгляду судової справи в процесуальну рівноправність, зокрема у громадян з представником юридичної особи публічного права. Таким чином, маючи доступ до конституційного правосуддя, суб'єкти конституційного судочинства реалізують свої публічні або приватні інтереси шляхом отримання статусу суб'єкта – учасника конституційного правосуддя. Головне – слід пам'ятати, що суб'єктам притаманна різна правова природа звернення до Конституційного Суду з метою виникнення необхідності конституційного нормоконтролю або офіційного тлумачення, що впливає із наших пояснень вище. Мова йде про сутність спору або офіційного тлумачення й окремо конституційної скарги як конституційного явища, що має різний правовий результат при здійсненні правосуддя відносно конституційних клопотань.

В українському законодавстві воля суб'єкта, який ініціює конституційне провадження, підтверджується його правом вносити клопотання до Конституційного Суду. У ст.ст. 51, 53 Закону встановлено, що конституційне подання або конституційне звернення може бути відкликане за письмовою заявою суб'єкта, який його направив до Суду, в будь-який час до переходу Суду в закриту частину на його пленарному засіданні. Наприклад, це право виникає, коли змінюється законодавство (оспорюваний закон) і розгляд питання в Конституційному Суді не має публічно-правової перспективи. Проте в європейських країнах абстрактний контроль доктринально не допускає повну свободу відкликання вже прийнятого до провадження клопотання уповноваженого суб'єкта, оскільки законодавець виходить виключно з публічно-правових, а не приватних інтересів участі суб'єктів у конституційних провадженнях. За таких умов судовий процес може розвиватися за участю лише одного Конституційного Суду при визначен-

ні предмета розгляду, мотивації аргументів і доказів та інших елементів провадження. Це пояснюється його метою – поновлення об'єктивного права – верховенства Конституції, а не порушених прав конкретного індивіда. Загальною рисою всіх європейських конституційних проваджень відносно прав суб'єктів, які звертаються до Конституційного Суду, є інквізиційний характер, а не диспозитивний метод стосовно учасників судочинства. Це означає, що Конституційний Суд України повинен реалізовувати свої повноваження виключно в межах Конституції та Закону України, що обмежує владу Суду відносно суб'єктів права. Такий підхід можна побачити в німецькому законодавстві, яке передбачило для Федерального Суду таке повноваження, як заборону суб'єкту права звернення відмовлятися від позову з причини того, що публічні інтереси (*öffentliche Interessen*) зобов'язують його продовжити судочинство.

Таким чином, при вивченні цієї теми слід сконцентрувати увагу на тому, що суб'єктом права на клопотання до Суду визнається лише та особа (фізична чи юридична), за якою закон встановлює правоспроможність ініціювати провадження відповідно до конституційно-правової компетенції, оскільки критерієм допустимості направлено до Конституційного Суду клопотання є захист своїх прав (компетенцій).

Для суб'єктів права внесення подання та звернення до Суду Закон «Про Конституційний Суд України» (ст.ст. 70, 71) та відповідно Регламент неоднаково застосовують термінологію відносно їх правосуб'єктності (учасники провадження і залучений учасник провадження). Це пояснюється тим, що учасники провадження – це загальне поняття для осіб, які мають право ініціювати клопотання як безпосередньо суб'єкти, а також представники органів, які ухвалюють акт, залучені Судом до участі у розгляді справи всі інші представники, ор-

гани та посадові особи, свідки та перекладачі. Проте Регламент уточнює загальне поняття учасників як сторін конституційного провадження, а саме суб'єктів права на клопотання, що звернулися до Конституційного Суду, а також органів або посадових осіб, якими були прийняті чи підписані правові акти, конституційність яких оспорується. Окремо вказується, що учасниками є також особи, залучені Судом до участі у розгляді справи (свідки, експерти, перекладачі тощо). При цьому процесуальна дієздатність кожної із вказаних категорій суб'єктів відрізняється можливостями для сторін знайомитися з матеріалами справи, давати усні чи письмові пояснення, викладати свої думки з питань, що розглядаються в Суді, ставити з дозволу головуючого запитання іншим учасникам провадження, заявляти клопотання тощо.

Залучені учасники зі спеціальним процесуальним статусом такими правами не користуються, а лише можуть подавати письмові пояснення, які додаються до матеріалів справи, знайомитися з поясненнями інших учасників провадження. Експерти і свідки, участь яких повинна сприяти об'єктивному і повному розгляду справи, зобов'язані з'являтися на пленарні засідання Суду, давати правдиві пояснення (вони попередньо не дають присягу перед Судом), надавати документи, матеріали та інші відомості для всебічного розгляду справи. Відмова або приховування відомостей тягне для цих осіб відповідальність перед Судом. У німецькому законодавстві щодо сторін, зокрема у спорах про компетенцію, у § 63 Закону про Федеральний Конституційний Суд ФРН використовуються такі терміни, як «позивач» (*Antragsteller*) і «відповідач» (*Antragsgegner*). Це пояснюється тим, що провадження у спорах у конституційних судах Європи має позовний характер і природно, що позов зобов'язує відповідати за вимогами, які пред'являються позивачем до відповідача. Особливість для

конституційних проваджень полягає в тому, що предмет спору у судових справах розглядається, як правило, в усній формі засідань Конституційного Суду у формі змагальності сторін, коли практично у всіх європейських судах використовується процесуально-позовне судочинство у спорах (*Streitig Keiten* – спори). Слід підкреслити, що процедурний порядок найбільш повно створює умови, щоб використати в судочинстві принцип змагальності сторін, а це обумовлює усну форму участі сторін у розв'язанні питань спірного характеру.

Українське законодавство, встановлюючи права й обов'язки суб'єктів – учасників конституційного правосуддя, орієнтується на доктрину диспозитивного типу судового процесу, що впливає на організацію судового провадження незалежно від загальної характеристики публічно-правової природи конституційного правосуддя. Важливо звернути увагу, що введення інституту права громадян на конституційну скаргу обумовлює подальшу необхідність Верховній Раді України передбачити для громадян весь спектр процесуальних гарантій їх доступу до правосуддя, коли відкрито провадження Конституційним Судом у конкретній справі. Закріплення всіх процедур участі цих суб'єктів права в конституційному судочинстві передбачає, на наш погляд, розробку і прийняття спеціального окремого процесуального закону.

Лекція V

ТЕМА «КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ – ПРИНЦИП ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЕРХОВЕНСТВА І ПРЯМОЇ ДІЇ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ»

Конституція України має всі ознаки Основного Закону в державі, оскільки для неї характерні властивості верховенства і прямої дії Конституції, а особливості мають прояв у використанні конституційних норм, які наділені найбільш впливовим потенціалом верховенства права, що створює міцну основу всіх засобів і важелів управління державою і суспільством. Коли публічна влада та громадівське самоврядування діють не бездоганно щодо прав і свобод людини і громадянина, що особливо проявляється в їх актах, виникає необхідність включення органів судової влади, які мають реалізувати компетенцію конституційного контролю, що вкрай важливо для суспільства. За прикладом зарубіжних країн, зокрема Німеччини, в конституційних державах потрібен *Hüter des Verfassung*, тобто «страж Конституції» як гарант об'єктивного права, а не суб'єктивних прав і свобод конкретної особи, для чого створені загальні суди або спеціальні органи правосуддя у публічно-правових спорах.

Завдання конституційного контролю має можливість найбільш ефективно використати Конституційний Суд як «суд права, а не фактів».

Для цього Конституцією встановлюється обмежене коло осіб (уповноважених суб'єктів), які наділені правами та обов'язками при зверненні до Суду в межах закріпленої Конституцією за Судом компетенції, що дає можливість розглядати справи про відповідність Конституції нормативних актів органів державної і місцевої територіальної влади, а також

міжнародних договорів. На думку проф. Г. Кельзена, конституційний судовий розгляд справ, які складають предметну компетенцію, а саме мають виключно публічно-правовий характер, стосується проваджень відносно актів парламенту, Президента, Уряду та ін.

Загально визнаною у науці конституційного права є думка Ф.Е. Хайека у його праці «Шлях до рабства»: «... протягом століть судді знаходили і застосовували норми у тому вигляді, в якому вони були створені колективним досвідом людського співтовариства, діяли в межах обмежень, які спричинялися суспільними очікуваннями, яким їх рішення повинні були відповідати». Сутність конституційного судочинства полягає в тому, що стадії та процедури судового контролю відображають самостійну, правову діяльність Конституційного Суду, яка складається виключно з проваджень публічно-правового спрямування. Це обумовлено природою двох видів судового контролю: абстрактного і конкретного при розгляді справ щодо відповідності законів та інших нормативно-правових актів органів публічної влади, а також міжнародних договорів. Конституційний контроль означає встановлення відповідності Конституції інших актів, які підпадають під критерії конституційного праворозуміння суспільних відносин, принципів і соціальних цінностей, встановлених Конституцією.

Не випадково в першу чергу контроль виконує функцію охорони Конституції, що треба розуміти як визнання неконституційними (недіючими) законів та інших актів і відповідних правовідносин, які протирічать інтересам держави та суспільства (правам і свободам людини). В свою чергу слід пам'ятати, що таким чином здійснюються (досягаються) реальна Конституція і принципи її верховенства, оскільки завдяки конституційному контролю (правосуддю) створюються умови існування судового конституціоналізму (М.С. Бон-

дарь), який слід характеризувати як особливий політико-правовий режим демократичної держави.

Таким чином, контрольна функція судової влади перетворюється у вищий контроль конституційного змісту, коли Конституція надає повноваження єдиному в державі органу конституційної юрисдикції. Для української судової влади це достатньо нове правове явище, але засоби конституційного контролю доволі конкретно вказують на верховенство Конституції, коли вона застосовується безпосередньо до всіх правовідносин за наявності конституційних спорів або при суспільних чи індивідуальних потребах офіційного тлумачення норм Конституції і законів України.

Охорону Конституції у змістовному розумінні здійснює не тільки Конституційний Суд, оскільки ця функція у контрольній і наглядовій діяльності притаманна всім органам державної влади у межах закріпленої за ними компетенції. Разом з тим не можна не враховувати, як слушно відзначається в юридичній літературі, що на даний момент у жодному акті немає чіткого розмежування понять «контроль» і «нагляд». Законодавець застосовує цю споріднену термінологію, оскільки різниця між цими поняттями не дуже суттєва за правовими ознаками, і, як правило, це пояснюється традиціями синонімічного застосування термінів відповідно до функцій органів спеціалізованого контролю і державного контролю (нагляду), що має враховуватися у законодавчому регулюванні. Зокрема, при багатоманітності контролюючих і наглядових органів проф. М.С. Бондарь у теоретичних працях прокурорський нагляд розглядає за формами правозастосовної практики, оскільки нагляду притаманні відповідні методи застосування державного примусу, коли йдеться про досягнення режиму законності і правопорядку, державної і

громадської безпеки у різних напрямках виконання рекомендацій та приписів органів прокуратури.

Повноваження перевіряти акти, які приймаються вищими органами державної влади, належить судовій владі, що ставить Суд у становище домінуючого суб'єкта влади, якому належить останнє слово в публічно-правових спорах, або обов'язковими й остаточними визнаються рішення Суду щодо неконституційності актів (норм), які втрачають юридичну силу. Тому слід розглядати відмінність рішень суб'єктів «нагляду» і «контролю». Детально слід опрацювати цю тему за монографією «Конституційний судовий контроль за актами органів державної влади України» (див. у переліку рекомендованих праць).

Конституційний контроль по суті означає застосування спеціальної компетенції, що дає можливість ефективно досягати у разі необхідності примусового виконання Конституції України. Інститут конституційного контролю належить до традицій європейської правової культури (з розділеним правосуддям), яка сповідає вищу соціальну цінність – права і свободи людини і громадянина. Це ставить її в основу конституціоналізму в країні.

Ідея конституційного контролю, як вважають вчені, вперше була реалізована в Конституції Франції 1799 року, коли був створений спеціальний орган – охоронючий сенат, який мав проводити попередній конституційний контроль. Але вже через чотири роки судовий конституційний контроль проявився у США в історичній судовій справі Верховного Суду «Мербері проти Медісона». Суд вперше визначив, що Конституція наділена верховенством щодо будь-якого акта в державі. І якщо закон суперечить Конституції, слід витлумачити і вирішити питання конституційності акта. Саме це і зробив Верховний Суд США з позиції Конституції, коли оцінював

Конституцію і спірний акт з позицій верховенства права. Поряд з американською склалась європейська (континентальна) модель конституційної юрисдикції, що знайшло відображення в процесі заснування у 1920 році першого Конституційного Суду в Австрії, а у наступному періоді історії також і у всіх державах Європейського Союзу: у 1948 році в Італії, у 1949 році у ФРН та ін. Вбачається, що таким чином кожна держава заснуванням конституційного контролю в кінцевому випадку зацікавлена у вирішенні політико-правових спорів в єдиній національно-судовій владі, коли компетенція застосовувати конституційну юрисдикцію передається спеціальному органу, який має здійснювати конституційне правосуддя, а також офіційно тлумачити Конституцію і закони.

Слід акцентувати увагу на тому, що Конституційний Суд у проведенні конституційного контролю здійснює функцію гаранта верховенства Конституції шляхом «інквізиційності методу», що означає виключно публічно-правову природу проведення судочинства, в якому принцип публічності (*Offizialmaxime*) протиставляється принципу диспозитивності (*Dispozitionsmaxime*), що існує у класичному судочинстві. Проте не обходиться і без курйозних випадків, коли в січні 2016 року, за інформацією преси в Зімбабве (країна Південної Африки), до Конституційного Суду цієї країни звернулася частина ув'язнених громадян, які скаржилися на те, що порушуються конституційні права людини, оскільки кат – той, хто виконував смертні вироки, звільнився і вони (за вироком) залишилися без їх виконання щодо себе. Значення судової влади в межах абстрактного конституційного контролю проявляється в тому, щоб виявити, як у цьому прикладі, об'єктивний характер верховенства Конституції, а не порушених прав конкретних індивідів, оскільки Суд прийме до уваги

обмежений характер прав суб'єктів, які звернулися до нього з фактичними і юридичними обставинами позову.

Конституційний контроль безпосередньо пов'язаний і передбачає застосування принципу публічності, коли суди висловлюють небажання визнати за суб'єктом, який звертається до Суду, право на відмову від позову. Наприклад, Федеральний Конституційний Суд ФРН зарезервував за собою таке повноваження, як заборона позивачу відмовлятися від позову, оскільки публічні інтереси (*öffentliche Interessen*) зобов'язують його продовжувати конституційне провадження. А у судовій практиці Конституційної ради Франції така позиція підтверджена рішенням від 30 грудня 1996 року згідно зі ст. 61 Конституції, в якому була виключена можливість для заявника відмовитися від позову та остаточно зупинити судовий процес.

Таким чином, підсумовуючи праворозуміння основних положень конституційного контролю як конституційної категорії виключних повноважень єдиного органу конституційної юрисдикції, Конституційний Суд визначає відповідність Конституції актів вищих органів державної влади, оскільки правова система України не може сприймати «присутність» в її складі акта, який суперечить Конституції України. Такий нормативно-правовий акт не може застосовуватися у будь-якій сфері правовідносин.

На відміну від конституційного контролю, контроль за законністю здійснюється в публічно-правових відносинах, коли існує публічний спір щодо законності актів індивідуального характеру і з цього питання рішення приймає адміністративний суд. Якщо інший порядок судового захисту не гарантований, цей суд має право припинити провадження за позовом фізичної чи юридичної особи, оцінити факти і з'ясувати всі обставини для прийняття судового рішення щодо за-

конності дій чи бездіяльності та актів, які стосуються конституційного права фізичних осіб.

У конституційному контролі, який складається з процесуальних стадій та процедур, авторитет Конституційного Суду спирається на безумовне виконання рішень, висновків та ухвал Конституційного Суду на всій території України, які не підлягають оскарженню. Це слід враховувати, коли запровадження інституту конституційної скарги, а надалі оскарження актів органів місцевого самоврядування, розширення обсягу конституційного контролю буде прийнято Верховною Радою України при внесенні змін і доповнень до Конституції України як визнання необхідності проведення модернізації (реформи) місцевого самоврядування і правосуддя.

Лекція VI

ТЕМА «СУДОВИЙ КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС: СТАДІЇ ПРОВАДЖЕНЬ, СУБ'ЄКТИ, ПРОЦЕСУАЛЬНІ ФОРМИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВОСУДДЯ»

Після ознайомлення з викладеними темами лекцій склалося переконливе уявлення про те, що у єдиній системі судової влади України Конституційний Суд займає особливе місце, а конституційний контроль є однією з форм здійснення правосуддя. Підтвердженням характеристики статусу єдиного органу конституційної юрисдикції є не тільки його компетенція як «квасісуду», який формує судовий конституціоналізм, але й конституційно-контрольне судочинство, яке має відмінність від класичних форм здійснення судових процесів кримінального, цивільного, адміністративного та

інших проваджень. Але при цьому ми поки що не звернули увагу на те, що за наявності європейського конституційного судового процесу відсутня єдність процесуального (судового) права в континентальних системах права, і це позначилося на формуванні конституційного законодавства стосовно конституційного правосуддя. Йдеться про різні підходи до використання в законах судових принципів, правил та інститутів стосовно конституційного судочинства в європейських судах порівняно з Конституційним Судом України. Наприклад, ст. 80 Органічного закону про Конституційний трибунал Іспанії проголошує: «Застосовуються як додаткові до цього закону засоби, положення Органічного закону про судову владу і Цивільного процесуального кодексу, зокрема: участі у процесі; пільг судових витрат; відмови від позову; заходи щодо порушників судового порядку в судовому засіданні тощо». В Законі про Федеральний Конституційний Суд ФРН ми зустрічаємо багато бланкетних норм, які відсилають як до цивільного, так і кримінального процесуального права. Отже, субсидіарне застосування в конституційному судочинстві законодавства, яке регулює класичні види судочинства, вказує на те, що конституційне судочинство, в першу чергу, в кожній європейській країні – це судовий конституційний процес. Мабуть, не безпідставно у науковій літературі слушно відзначається, що ототожнювати класичне судочинство з конституційним судовим процесом неможливо. В цьому нас переконують невідповідності принципів, стадій і процедур, що, зокрема, застосування права на справедливе правосуддя, яке є обов'язковим принципом для класичного судочинства (ст. 6 Європейської Конвенції про захист прав людини й основних свобод), не завжди можна реалізувати в конституційних провадженнях, оскільки цей принцип стосується спорів у цивільних справах і справах кримінального обвинувачення.

Те ж саме стосується принципу «розумних строків судового розгляду», встановленого ст. 6 вказаної Конвенції, в якому вперше у рішенні Європейського суду з прав людини 23 липня 1993 року у справі *Ruiz-Mateos v. Spain* було вказано, що Конституційний трибунал Іспанії порушив вимоги п. 6 Конвенції через надто довгий строк проведення судочинства. Це переконливо вказує на те, що конституційне правосуддя є процесуальною формою застосування конституційної юрисдикції. Судовий контроль не можна проводити за власною ініціативою Суду, що підтверджує обов'язковість судових процедур, суб'єктів права звернення, формалізованих вимог до документів, актів законодавства, порядку і правил перевірки вхідних матеріалів судової справи, процедур підготовки та її розгляду тощо. Німецькі юристи, зокрема, називають необхідність такої категорії конституційного судового процесу, як позов (звернення – *Antrag*). Їх формула проста: «Там, де немає позивача, там немає судді».

Українське конституційне судочинство важко уявити як позовне провадження, оскільки щодо суб'єктів, яким Конституцією надано право ініціювати судовий конституційний контроль, не використовуються такі класичні терміни судового права, як «позов», «скарга», «клопотання». Крім цього, згідно зі ст. 147 Конституції до повноважень Конституційного Суду України належить розгляд справ, які передбачають проведення офіційного тлумачення норм (положень) Конституції України. Незважаючи на те, що в Законі України «Про Конституційний Суд України», а також у Регламенті встановлено, що його внутрішня організаційно-правова діяльність визначається додатково актами Конституційного Суду, вони не можуть доповнювати або змінювати встановлений законом конституційний судовий процес. Це стосується регламентованих законом конституційних проваджень,

які стосуються: а) спорів про право (конституційні інтереси обумовлюють конституційний контроль за актами, а не за діями чи бездіяльністю органу державної влади); б) спорів про компетенцію; в) спорів про порушення прав і свобод людини; г) спорів щодо актів про призначення виборів і референдумів та ін.

У кожній категорії справ законом встановлені провадження, які є окремим порядком з дотриманням послідовних стадій та процедур, що дає можливість Суду організувати судовий процес виходячи із застосування загальних та спеціальних процедур, які поєднують процесуальні інтереси Суду, – організувати здійснення правосуддя, а також забезпечити інтереси учасників провадження – досягти в процесі розгляду кожної справи відповідного рішення, висновку або отримати процесуальну оцінку прийнятності чи відмови від конституційного провадження. Цей порядок є найвідповідальнішим, оскільки в його межах повинні бути дотримані всі стадії і процедури як умова обов'язкового направлення Верховною Радою України законопроекту, прийнятого відносно будь-якої зміни до тексту чинної Конституції. Рішенням Конституційного Суду України від 05.10.2005 № 6-рп/2005 (справа про здійснення влади народом) встановлено, що у разі будь-яких змін, які парламент пропонує внести до Конституції, якщо вони впливають на конституційний лад, обов'язково проводиться всеукраїнський референдум. З вказаного Рішення Суду для праворозуміння слід усвідомити одну важливу позицію, яка означає, що при тлумаченні норм Конституції застосовується об'єктивно-телеологічний метод тлумачення і тому слід виходити не з волі законодавця, а з об'єктивної мети самої Конституції та її положень. Тут доречно навести відомий постулат Бюлова

про те, що Конституція як Основний Закон видається мудрішою, ніж її творці.

Слід зазначити, що ініціативу і право звертатися до Конституційного Суду мають за своїм статусом та процесуальними повноваженнями: а) уповноважені органи державної влади; б) суб'єкти народного представництва (не менше ніж 45 народних депутатів України); в) громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи; г) інші органи державної влади.

Інші органи державної влади виділені в окрему групу, а не включені до групи уповноважених державних органів у зв'язку з тим, що їх статус урегульований нормами чинного законодавства, прийнятого на виконання конституційних норм і приписів та норм і приписів законів; вони не мають повноважень щодо ініціювання внесення змін до Основного Закону та законів України, оскільки не є суб'єктами законодавчої ініціативи.

Конституцією України визначено дві форми звернення до Конституційного Суду України – конституційне подання чи конституційне звернення. Відповідно до цього суб'єктів звернення доцільно об'єднати у дві групи:

а) суб'єкти, уповноважені звертатись із конституційним поданням (органи державної влади у межах повноважень, визначених Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України»);

б) суб'єкти, уповноважені звертатись із конституційним зверненням (громадяни, іноземці, особи без громадянства).

Серед осіб, які мають доручення за своїм статусом представляти в конституційних провадженнях органи державної влади, акти яких оспоруються в Конституційному Суді, помітно виділяється така процесуальна особа, як Постійний представник Верховної Ради України у Конституцій-

ному Суді України. Постійний представник Верховної Ради України наділений повноваженнями здійснювати офіційне представництво інтересів Верховної Ради України, виражених через правові позиції, які закріплені у законах, тому його статус визначається як постійний і конкретизований у приписах Постанови Верховної Ради України від 20.05.1999 № 691-XIV «Про участь Постійного представника Верховної Ради України у конституційному провадженні». Його статус визначає Положення, згідно з яким Постійний представник може представляти Верховну Раду України в засіданнях у Конституційному Суді України незалежно від участі інших представників Президента України, Кабінету Міністрів України, Верховного Суду України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Постійний представник Верховної Ради України як особа зі спеціальним процесуальним статусом може застосовувати надані повноваження у Конституційному Суді України самостійно і незалежно від інших учасників провадження, кваліфіковано посилювати аргументацією правову позицію Голови Верховної Ради України, яка офіційно відображає інтереси парламенту щодо закону або його норми, які оспорується у Конституційному Суді України.

Одним із перших вчених-конституціоналістів, які звернули увагу на існування самостійного конституційного процесу щодо проведення Судом конституційного контролю й офіційного тлумачення Конституції України, був М.В. Вітрук, який запропонував віднести до правових інститутів судового конституційного процесу принципи конституційного судочинства, його стадії та види провадження за конкретними категоріями справ.

У Законі України «Про Конституційний Суд України» засади конституційного судочинства наведені у ст. 2 «Ос-

новні принципи діяльності Конституційного Суду України». Виходячи зі змісту назви статті, виділені у Законі принципи стосуються як основи відправлення конституційного судочинства, так і організації діяльності самого Конституційного Суду України як державної структури — відповідного органу судової влади.

Наступним інститутом конституційного судочинства виділено стадії провадження у справах конституційної юрисдикції. Норми, які складають цей інститут, структурно розташовані у Розділі II «Конституційне провадження» Закону України «Про Конституційний Суд України». Розділ II складається з чотирьох глав: глави 7 «Звернення до Конституційного Суду України», глави 8 «Порядок прийняття звернень до Конституційного Суду України», глави 9 «Відкриття конституційного провадження у справі», глави 10 «Розгляд справ у Конституційному Суді». Норми зазначеного інституту виконують особливе завдання у регулюванні діяльності Конституційного Суду України — закріплення процедур відправлення конституційного судочинства.

Інститут стадій провадження відносно незалежний від інших інститутів конституційного судочинства. Хоча його норми засновані на принципах конституційного судочинства, однак вони конкретизують їх шляхом встановлення певних правил, яким має відповідати порядок здійснення судового конституційного провадження, а також сам порядок провадження. Відносна відокремленість інституту стадій провадження від інституту окремих видів провадження ґрунтується на тому, що стадії стосуються усіх видів провадження і виступають процесуальною основою їх здійснення.

Проведений аналіз процесуальних форм реалізації конституційного судочинства при здійсненні конституційної юрисдикції дозволив зробити такі висновки.

Під процесуальною формою реалізації конституційного судочинства доцільно розуміти сукупність визначених нормами конституційного процесуального права однорідних процедурних вимог до дій учасників судового конституційного провадження, спрямованих на досягнення певного матеріально-правового результату, пов'язаного зі здійсненням окремих повноважень Конституційного Суду щодо гарантування конституційного ладу в Україні. Таке визначення обумовлено загальними категоріями – «правова форма», «процесуальна форма». Заслуговує на увагу виділення ознак судових процедур, які також є процесуальними формами судочинства. За відсутності Закону від 13 липня 2017 року № 2136-VIII провадження у справах щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду усунення Президента України з поста в порядку імпічменту було визначено главою 15 Закону України «Про Конституційний Суд України». Конкретно до процедур було передбачено:

- підстава відкриття провадження – відповідне конституційне подання Верховної Ради України;
- надання, разом із поданням, супроводжувальних матеріалів (про створення та роботу спеціальної тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України для проведення розслідування, висновки і пропозиції цієї комісії; про розгляд Верховною Радою України висновків і пропозицій тимчасової слідчої комісії та ін.);
- визначення підстави закриття конституційного провадження (відставка за власним бажанням) та наслідків закриття;
- визначення змісту висновку Суду – відповідність частині шостій ст. 111 Конституції України.

Окремим підвидом процесуальної контрольної форми реалізації конституційного судочинства виділено сукупність

процедур судового конституційного провадження у справах про відповідність вимогам ст.ст. 157, 158 Конституції України законопроекту, яким передбачено внесення змін до Конституції України.

Таким чином, у судовому конституційному процесі процедури означають процесуальні форми самостійного характеру, в яких реалізуються повноваження Конституційного Суду, а також всіх суб'єктів, які причетні до конкретного виду конституційного провадження і мають на меті реалізувати свою юрисдикційну компетенцію у спосіб, передбачений законом.

Лекція VII

ТЕМА «АКТИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДОЧИНСТВА. ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ»

Вчення про акти судочинства формується в юриспруденції довгий час, проте головним джерелом розвитку цього вчення завжди була і залишається судова практика, оскільки кінцевою стадією правосуддя є прийняття акта про ефективну реалізацію судової компетенції. Акти конституційного судочинства мають власну правову природу, зважаючи на мету, зміст, юридичну силу, форму реалізації судової компетенції та порядок їх прийняття єдиним органом конституційної юрисдикції.

Які ознаки найбільш властиві актам судочинства?

По-перше, це письмовий офіційний документ, який прийнятий Конституційним Судом у межах його повноважень і спрямований на реалізацію його функцій, конституційного контролю й офіційного тлумачення Конституції та законів

України (за конституційною реформою правосуддя тлумачення Суду виключається).

По-друге, акти конституційного судочинства використовуються у всіх сферах суспільних відносин для врахування у правотворчості і правозастосуванні в системі органів публічної влади.

По-третє, цей вид актів приймається в установленому Законом «Про Конституційний Суд України» порядку і містить правові позиції, які мають обов'язкову (імперативну) силу для правовідносин.

По-четверте, акти конституційного судочинства завжди визначають праворозуміння у дотриманні верховенства Конституції України, її вищої юридичної сили, коли в них знаходить відображення верховенство права, і тому не можуть бути зупинені або скасовані будь-яким органом влади.

По-п'яте, акти конституційного судочинства поділяються на внутріорганізаційні для органу конституційного правосуддя і загальнообов'язкові для учасників правовідносин, але вони не стають формалізованими у розумінні норм права.

Акти конституційного правосуддя мають завжди власну конституційно-правову визначеність і вступають у чинність згідно з Конституцією у встановленому нею порядку. За невиконання актів конституційного судочинства може наступати політична та юридична відповідальність.

Таким чином, визначенням поняття «акти Конституційного Суду України» слід вважати дії, документи і події, які впливають на виникнення, зміну або припинення правовідносин, пов'язаних із застосуванням повноважень у процесі функціонування Конституційного Суду України відповідно до його конституційно-правового статусу.

Слід відзначити, що акти є правовою формою реалізації конституційної юрисдикції єдиним органом в Українській державі і відповідно вони мають ознаки владних приписів, загальнообов'язковості, компетентності, неоспорюваності при прийнятті та реалізації таких актів. Цьому виду актів конституційного правосуддя притаманні завершеність у встановленні прав і обов'язків фізичних та юридичних осіб, до яких вони звернуті. Не можуть виникати інші причини, крім однієї – всі акти Конституційного Суду України є результатом здійснення його повноважень і відображають реалізацію компетенції єдиного органу конституційної юрисдикції, що визначено Конституцією України (ст.ст. 150, 151) та Законом України «Про Конституційний Суд України».

Акти Конституційного Суду поділяються на дві категорії. До першої належать акти з властивостями регулювання внутріорганізаційних процесуальних відносин (такі акти іменуються ухвалами). Якщо акти приймаються як результат застосування компетенції органом конституційного правосуддя на основі норм матеріального права, зокрема при вирішенні спорів про право, на підставі права та в ім'я виконання права, критерієм прийняття кожного акта має бути Конституція України (такі акти іменуються рішеннями або висновками). У разі застосування функцій офіційного тлумачення норм Конституції України та законів України (на цей час) у таких актах закладається їх офіційна інтерпретація у зв'язку з дослідженням предмета, який обумовлений змістом конституційного звернення відповідно до ст.ст. 42, 62 Закону України «Про Конституційний Суд України» (в редакції від 23.02.2014 № 763-VII).

В окремих випадках в актах матеріального характеру Конституційний Суд України може встановлювати преюдиціальність свого рішення при розгляді судами загальної юрис-

дикції позовів, які були подані внаслідок дії неконституційного акта. На цьому питанні ми додатково зупинимось окремо.

Юридичний зміст актів Конституційного Суду України (рішень і висновків) визначається окремими нормами закону, в якому вказуються їх особливий характер, незмінюваність, неоскаржуваність і рівною мірою обов'язковість до виконання на всій території України.

Акти Конституційного Суду України, які приймаються у формі рішень і висновків, мають визначену законом структуру – мотивувальну і резолютивну частини. В першій частині актів зазначаються обставини справи та правові позиції, сформульовані відносно виявлення смислу предмета конституційних звернень та конституційних подань. У резолютивній частині сформульовані висновки, які остаточно відображають завершальні правові позиції щодо наслідків проведеного конституційного контролю або офіційного тлумачення предмета конституційних клопотань. Акти Конституційного Суду України приймаються колегіально, мотивуються у письмовій формі і підписуються суддями, незалежно від їх голосування за прийняття рішень і дачу висновків єдиним органом конституційної юрисдикції.

За наявності окремої думки судді Конституційного Суду України, який підписав рішення чи висновок, вона викладається у письмовій формі і додається до відповідного акта Конституційного Суду України.

Спеціальним актом Конституційного Суду України, який визначає всі процедурні форми і методи роботи Конституційного Суду України та інші питання його внутрішньої діяльності, є Регламент Конституційного Суду України, який затверджується Рішенням Конституційного Суду України відповідно до Конституції України та Закону України «Про Конституційний Суд України». В результаті досягнення ре-

зультатів судової реформи на першому етапі радикальних змін у конституційній моделі правосуддя з'являється очікування спеціальних за змістом актів, які приймаються за конституційними скаргами громадян.

Коли формується змістовна (визначальна) спрямованість кожного рішення, висновку Конституційного Суду України, виникає необхідність у кожній справі не тільки конкретизувати конституційні положення, виявити їх реальний зміст з урахуванням правозастосовчої практики, усунути протиріччя і знайти смислово визначеність термінів і понять. Отже, неможливо обійтися без тлумачення принципів і норм, які стосуються та розкривають сутність конституційного встановлення, і в його контексті слід знаходити конституційну відповідність акта, який перевіряється Судом. Тобто обійтися без тлумачення Конституції, щоб правильно виявити смисл норми закону, неможливо. В процесі тлумачення Суд повинен виходити з вищої юридичної сили Конституції, орієнтації на її принципи і цінності, що дає можливість виявити смисл (сутність) норми, яка оспорується (перевіряється її конституційність). Тут може відбутися зіткнення, як і взаємозв'язок, двох підходів: а) консервативного (традиційного); б) інтерпретаційного. Це відбувається кожного разу, коли виявляються воля законодавця і його уявлення про зміст норми права в контексті конституційних положень. Але не менш важливим є виявлення об'єктивного змісту (смыслу), а не тільки намірів, якими керувався законодавець. За таких умов можна отримати досить ґрунтовне уявлення про безпосередню дію «живої» Конституції.

Одразу виникає спірне питання: чи створює при цьому Суд нове право, чи тільки його виявляє? Йдеться про ставлення вчених і практиків-юристів до визнання правотворчої функції Суду. У рішеннях Конституційного Суду проявляє-

ся здатність єдиного органу конституційної юрисдикції формулювати правові позиції щодо кожного предмета судового розгляду. Саме завдяки правовим позиціям Суд здійснює захист Конституції, забезпечення безпосереднього впливу її дії на правову систему держави. За своїм імперативним значенням права позиція Конституційного Суду не набуває формально юридичного значення, як це взагалі властиво нормам законодавства.

Юридичні ознаки правових позицій Суду підкреслюють, що Конституційний Суд по суті є «негативним законодавцем», коли він визнає акти неконституційними, і тому правозастосування обов'язково повинно це враховувати, коли приймаються закони, акти Президента і за розглядом судових справ виносяться відповідні рішення.

У державах, в яких існує «нерозділене» правосуддя, зокрема в США, правові позиції мають окреме самостійне значення в рішеннях Верховного Суду США з питань, зокрема, впливу груп інтересів (*Webster v. Reproductive Health Services*, 1989 р.); Президента (у таких справах, як *United States v. Nixon*, 1974 р.; *Clinton v. Jones*, 1996 р.); суспільної думки (*Joungstown Sheet & Tube Company v. Sawyer*, 1952 р.); преси (*Richmond Newspapers, Inc. v. Virginia*, 1980 р.) та інших чинників. Це пояснюється виділенням такої моделі тлумачення Конституції США, як за відповідною поведінкою (*Attitudinal Model*), що означає тлумачення на підставі ідеологічних переконань суддів, а також когнітивної моделі (*Cognitive Model*), яка застосовується під впливом суспільних умов, які змінюються в реаліях життя. Саме тому американська модель враховує об'єктивні процеси суспільного розвитку, маючи в особі Верховного Суду незалежність від законодавчої влади та Президента і його Адміністрації, і тому він самостійно виносить

рішення, дбаючи про верховенство Конституції (Білля про права) та її реалізації в ім'я людини.

Українська специфіка полягає в тому, що правові позиції Конституційного Суду ґрунтуються на природно-правовій теорії забезпечення верховенства прав і свобод людини (*Rule of Law but non a person*). В теорії конституційного правосуддя більш аргументованою сприймається позиція вчених, які вважають, що держава повинна обслуговувати суспільні інтереси, оскільки права людини є головними в суспільному порядку. Слід погодитися із зауваженням проф. М.С. Бондаря, що суб'єкти влади не люблять Конституційний Суд, оскільки він є «Судом над владою, а не над громадянином». Проте між теорією конституційного правосуддя і практикою цього виду судочинства спостерігається розрив, коли Суд інколи віддає переваги владі, з якою у суспільства виникають соціальні протиріччя. Сучасна модель конституційної модернізації визнала (через 20 років існування відділеного правосуддя) необхідність введення інституту конституційної скарги громадян. Раніше узурпована влада цього не визнавала. Але при цьому в сучасний період поки що ніяких змін у напрямку реалізації принципу змагальності і рівних процесуальних прав учасників судового конституційного процесу, на жаль, не передбачається. Залишається зручною для Суду і така своєрідна форма, як «письмове» слухання судової справи без участі і допуску до конституційного провадження зацікавлених осіб або їх представників.

Розглядаючи в лекції питання правових позицій, які формулює Суд у своїх рішеннях, слід визнати, що вони пов'язані з реальною юрисдикційною діяльністю та правовими наслідками, оскільки забезпечують верховенство і пряму дію Конституції на всій території держави. Це пояснюється визнанням практичної і теоретичної цінності. Вони можуть знаходитись у мотивувальній чи резолютивній частині рішень і як

правові позиції можуть мати прецедентний характер, оскільки закон не дозволяє змінювати їх у наступних рішеннях Суду з аналогічних справ. Мабуть, не випадково правові позиції Конституційного Суду займають самостійне місце в правовій системі, але на практиці їх не вважають джерелом права, оскільки українське правосуддя повністю сприймає романо-германську правову систему.

Важлива роль судової практики залишається факультативною у правотворчості і правозастосуванні. Видатний французький вчений Р. Давид з цього приводу слушно зауважив, що доктрина судового права ще мало приділяє уваги судовій практиці: «... частіше за все (це) ознака розриву між теорією і практикою, між університетами і палацами правосуддя». Але інакше до цього питання підійшов досить відомий вчений – суддя А. Шайо, який вказує, що «ймовірний або прийнятий у Конституції порядок може бути змінений результатами (політичних – *наше уточнення*) виборів або інакше витлумачений судами».

У принципі ніхто з вчених не заперечує, що Конституційний Суд, формулюючи свої висновки, ідеї, намагаючись наблизитися до досконалої правової визначеності і теологічного тлумачення, здійснює в певних межах правотворчу функцію. В той же час досить справедливо постає запитання: чи має він на це право, адже виникає пряма загроза підміни законодавця?

Привернути увагу до цієї важливої проблеми примушує нас практика правовиконання, особливо, коли йдеться про найголовніші принципи і цінності Конституції (права і свободи людини, суверенітет народу і держави, її територіальна цілісність тощо). Адже рішення Конституційного Суду і правові позиції, які мають загальнообов'язкову силу на території України, розповсюджуються на невизначене коло суб'єктів. Вони обов'язкові для виконання, спрямовані в цілому на ви-

знання конституційними норм або законів і за своєю ієрархією займають місце, наступне за Конституцією. Правові позиції відображають властивості актів конституційного правосуддя і наближаються за юридичною силою до самої Конституції. Це власне підтверджує важливість вироблення чіткого уявлення про правові позиції Конституційного Суду і відображення їх значення у доктрині конституційного правосуддя, а також законодавчого закріплення на рівні нормативних імперативів для безумовного виконання, якщо законом буде надана можливість Суду уточнювати правові позиції, а в окремих випадках приводити їх у відповідність до нових реалій «живого» конституціоналізму. Таким чином, правові позиції слід розглядати як систему правових аргументів та висновків, які складають інтелектуальну цінність таких актів, як рішення та висновки Конституційного Суду.

Лекція VIII

ТЕМА «ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВ З ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ ПРОВАДЖЕННЯ»

Однією з основних особливостей конституційного судочинства є вимоги закону щодо дотримання всіх правил і процедур, які стосуються включення механізму конституційного контролю (розгляду) конституційних подань і конституційних звернень, які в судовому порядку мають отримати відповідні рішення. Це, в першу чергу, залежить від права безпосереднього звернення до Суду з клопотаннями, в яких формулюється практична необхідність розгляду предмета конкретної судової справи. При цьому Суд утримується від встановлен-

ня фактичних обставин справи, за винятком, що без аналізу фактів, наприклад, дотримання конституційної процедури голосування парламентом неможливо встановити конституційність закону, який оспорується за цією обставиною.

Для конституційного судочинства характерна наявність особливого інституту – допустимість внесеного суб'єктом права клопотання, що означає виявлення достатніх підстав щодо відкриття у справі конституційного провадження. Зокрема, це відбувається у випадках, коли:

виявлена невизначеність щодо відповідності Конституції закону, договору, який не вступив у чинність;

виявлені протиріччя щодо повноважень, які належать суб'єкту владних повноважень (спори про компетенцію);

виявлена невідповідність у дотриманні конституційних процедур щодо пред'явлення обвинувачень Президенту України в порядку імпічменту тощо.

Таким чином, обсяг юрисдикції Конституційного Суду встановлює ст. 13 Закону «Про Конституційний Суд України» з нормативним регулюванням кожного виду особливих проваджень у Розділі III цього Закону. Процесуальний порядок встановлюється за єдиними правилами, коли до Суду направляються конституційні подання, в яких викладаються аргументи й обґрунтовується неконституційність законів інших нормативних актів. Предметом розгляду і доведення в судовому процесі є: а) юридичні норми, які підлягають перевірці на конституційність; б) правова позиція суб'єкта права на подання чи звернення; в) правова позиція (пояснення) сторони, акт якої оспорується; г) висновки експертів; д) висновки спеціалістів або наукових установ за запитом судді-доповідача.

У конституційному судочинстві дослідження проводиться відповідно до принципу доказової презумпції конституційності кожного нормативного акта, який перевіряється Судом.

Отже, важливим способом встановлення «конституційної істини» у кожній справі є докази, якими вважаються тексти нормативних актів, які оспоруються, документи для дослідження обставин у справі, інші матеріали, які мають значення для прийняття рішення. Всі вони надаються сторонами, які беруть участь у судовому провадженні, або отримуються в Суді від залучених учасників у кожній справі. Найважливішими доказами для дослідження і формування правових позицій Судом є пояснення сторін, які зобов'язані взяти участь у судовому конституційному провадженні, надати відповідні усні докази (аргументи) і відповіді на поставлені запитання. В поясненнях Суд вимагає від сторін та учасників надати відомості, які мають значення для прийняття рішення, зокрема відомості про порушення конкретного конституційного права громадянина або статусу (правосуб'єктності) органу державної влади чи місцевого самоврядування. Письмові пояснення сторін залучаються до матеріалів справи за рішенням Суду, а всі інші мають значення, коли Суд визнає прийнятними для їх включення у доказову базу судової справи, зокрема, документи, які досліджені Судом і можуть розглядатися як правові аргументи для прийняття судового рішення.

Для ілюстрації цих правил і підстав у прийнятті рішень Конституційного Суду наведемо такий приклад. У справі щодо конституційності заборони Компартії України (справа про укази Президії Верховної Ради України щодо Компартії України, зареєстрованої 22 липня 1991 року) на початку розгляду «під час голосування в Колегії, яке відбулося після тривалих і гострих дискусій, голоси суддів розділилися порівну, тому рішення щодо відкриття провадження прийнято не було» (див.: цитується з книги матеріалів і стенограм справи «Відновлена справедливість... – К., 2005). Відтак судді розпочали розгляд подання повним складом. Ключове юридичне питання розгля-

ду: чи є нормативними укази Президії? Якщо так, то Конституційний Суд був вправі розглядати справу. Отже, проведено «рейтингове голосування», за результатами якого думка більшості й зумовила судові рішення, яке спиралося на докази, які наводили самі судді.

Згодом, зокрема, виникло питання про те, як бути з обґрунтуванням рішення більшості. Так, суддя Савенко М.Д. зазначив: «Якщо ми скажемо, що проголосували резолютивну частину, потім ми практично не зможемо її змінити незалежно від мотивів. Тобто ми наперед кажемо: незалежно від мотивів рішення є, а мотиви вже підводимо під рішення. Але на практиці ми знаємо, як складно мотивувати, і дійсно виникає потреба в зміні резолютивної частини. Якщо вона проголосована, то не може бути і змінена...». Суддя Тимченко І.А. у відповідь: «... Надалі я не буду ставити на голосування резолютивну чи мотивувальну частину і пропозиції до резолютивної і мотивувальної частин. Потім готується проект рішення чи висновку в цілому з урахуванням пропозицій і висновків і голосується в цілому».

Особливо слід відзначити право Конституційного Суду в кожному окремому випадку для врегулювання правовідносин, що виникли внаслідок дії акта, визнаного неконституційним, вказати на преюдиціальність свого рішення. Це означає, що суди або інші державні органи, які розглядали або мають розглядати спори між сторонами (коли застосовувався неконституційний акт), зобов'язані привести у відповідність (розглянути правозастосування) своє рішення з рішенням Конституційного Суду.

Особливості провадження у справах щодо конституційності актів, що викликають спір стосовно повноважень органів державної влади України та органів місцевого самовря-

дування, передбачають насамперед наявність підстав, які б свідчили про наявність спору.

За наявності єдиних процесуальних правил конституційного контролю застосовується «абстрактний нормоконтроль», коли один із суб'єктів права на конституційне подання (ст. 40 Закону) подає «декларацію конституційності», тобто вносить конституційне подання, в якому стверджується, що суб'єкт публічної влади з точки зору позитивного права вийшов за межі наданих йому Конституцією і законом повноважень, коли приймався оспорюваний нормативний акт. Конституційний контроль у таких випадках проводиться відносно компетенції. Прийнятність направлення конституційних подань за вказаними обставинами для абстрактного контролю полягає в особливостях правового статусу вищих органів державної влади, оскільки вони діють в інтересах держави і суспільства. В окремих державах для посилення процесу конституціоналізації правових і державних інститутів при конституційних судах існує офіс «захисника Конституції», який схожий на прокурора в кримінальній процедурі, оскільки має повноваження заявляти до Суду клопотання з питань актів, які він вважає неконституційними. В резолютивній частині рішення Конституційний Суд зобов'язаний дати висновок щодо конституційності правового акта, який перевірявся щодо встановлених повноважень конституційних органів державної влади.

У конституційному судочинстві загальним підходом до виявлених порушень конституційних прав і свобод громадян є підвищена вимогливість, яка обмежує доступ скарг до Конституційного Суду, коли необхідно прийняти рішення про відкриття провадження з цих питань. Судовий конституційний процес ініціюється конкретною особою на захист суб'єктивних конституційних прав. Це передбачено главою 12 ст. 82 Закону, що може свідчити про можливість кваліфікації

учасників процесу з боку представника, який захищав права громадян у класичному (судовому) сенсі. Участь органу публічної влади в межах конституційного провадження може бути активною або пасивною (без участі) формою представництва і захисту власних інтересів. Закон у главі 12 передбачає, що існує наявність спірних питань щодо конституційності прийнятих і оприлюднених законів, інших правових актів. Це також стосується виникнення спірних питань щодо конституційності правових актів, виявлених у процесі загального судочинства, а також виявлених державними органами у процесі їх застосування, як це в змозі виявити Уповноважений Верховної Ради України з прав людини у процесі своєї діяльності. В аспекті особливостей цього конституційного провадження для порівняння слід мати на увазі § 95 Закону про Федеральний Конституційний Суд Німеччини, коли в процесі за скаргою особи на захист своїх прав Федеральний Конституційний Суд у змозі постановити, що прийняття будь-якого схожого акта до того, який оспорюється, може бути визнано таким, що суперечить Конституції. Це підтверджує той факт, що приватно-правова природа звернення до Суду містить водночас і публічно-правові елементи.

У цьому розумінні цікавою в конституційному судочинстві була (у минулій редакції) ст. 83 Закону України «Про Конституційний Суд України», яка зобов'язувала суди загальної юрисдикції у процесі виникнення спору на предмет конституційності закону, який застосовується судом, зупинити провадження. Звернення цього суду до Верховного Суду відкриває можливість ініціювати конституційний контроль за його поданням, оскільки Верховний Суд має переконатися у причинах виникнення спору про конституційність і направити матеріали до Конституційного Суду України. На жаль, в оновленому Законі ця норма відсутня і це виключає

у таких випадках можливість діяти на користь захисту прав і свобод громадян.

Привертають увагу особливості провадження у справах, що характеризує в європейських країнах традиції звернення до Суду як скарги *L'amparo*. Це означає, що сторона (відповідач) у справі має відповісти щодо цієї скарги для виявлення Судом причин скарги.

Особливість цього виду вирішення судових справ полягає в тому, що це дає можливість у конституційному провадженні встановити, в якому із законів суперечливо регулюється порядок реалізації конституційних прав і свобод людини, оскільки таким чином вони встановлюють різний порядок реалізації одних і тих самих конституційних прав і свобод (одразу є причина для колізій), чим суттєво обмежуються можливості їх використання.

Нарешті слід відзначити, що розглянуті вище повноваження Конституційного Суду – це серце європейської моделі судового конституційного контролю, оскільки в них знаходять прояв функції конституційного дослідження на основі принципу верховенства права і захисту основних прав і свобод громадян. Ці вимоги пов'язані із застосуванням до вказаних видів проваджень у Суді «справедливого судового конституційного контролю» відповідно до практики Європейського Суду з прав людини. Але щоб у студентів склалося цілісне уявлення про європейську модель конституційного судового контролю, слід підкреслити важливість застосування повноважень Конституційного Суду, коли йдеться про висновки Конституційного Суду щодо конституційності міжнародних актів, які мають отримати від Верховної Ради України згоду на їх обов'язковість. Право на ініціювання справ мають Президент України, уряд до прийняття парламентом відповідного закону. Відкриття конституційного провадження у таких справах зупиняє розгляд Верховною Радою питання щодо надання згоди на їх обов'язковість. У разі якщо розгляда-

ється справа про набуття чинності міжнародними договорами, Конституційний Суд одночасно дає висновки щодо конституційності міжнародного договору, що набрав чинності за цим правовим актом (законом) (ст. 53 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Викладений за вказаними темами текст лекцій враховує необхідність вивчення спецкурсу «Конституційне правосуддя в Україні» за основними базовими інститутами і категоріями, усвідомлення основних понять і термінів, які притаманні теорії конституційного правосуддя. Крім того, слід виходити з повного плану, який окреслює предмет і доповнюється тематикою для самостійного вивчення.

ЗАКЛЮЧНІ ПОЛОЖЕННЯ

Зміст і обсяг цього спецкурсу відображають потребу доведення теоретичних положень та практики застосування конституційного правосуддя в Україні та європейських країнах до студентів-юристів, які, отримавши знання, здатні реалізувати фахову спеціальність в органах прокуратури та судах як адвокати і правозахисники. Водночас актуальність проблематики «конституційне правосуддя» відображає новий напрям для наукових пошуків і досліджень у галузі конституційного права.

Апробація тематики спецкурсу відбулася під час проведення семінарів Лабораторією законодавчих ініціатив (м. Одеса, 2007–2011 рр.) та в лекціях перед німецькими судьями і викладачами юридичного факультету Гамбурзького університету (2014–2017 рр.), студентами магістерського курсу Інституту прокуратури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (2013–2017 рр.).

ЗМІСТ

Програма спеціального навчального курсу «Конституційне правосуддя в Україні»	3
Вступ до навчального видання	4
Розділ I. Тематика лекційного курсу	7
Розділ II. Загальнотеоретичні теми лекційного курсу та їх предметний зміст	8
Розділ III. Практика праворозуміння і застосування судового конституційного процесу у справах юрисдикції Конституційного Суду України	10
Розділ IV. Плани семінарських занять	13
Рекомендована література зі спецкурсу «Конституційне правосуддя в Україні»	14
Тематика семінарських занять зі спецкурсу	16
Розділ V. Казуси конституційного правосуддя та завдання для мотивованих відповідей	25
Розділ VI. Питання для підготовки до заліку за тематикою спецкурсу	31
Розділ VII. Завдання для студентів магістерського курсу при здачі диференційованого заліку	34
Розділ VIII. Тези лекцій авторського спецкурсу «Конституційне правосуддя в Україні»	37
Заключні положення	93

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ВИДАННЯ

Конституційне правосуддя
в Україні

(авторський спецкурс)

Комп'ютерна верстка *С.Я. Кожмана*
Коректор *Г.М. Руденко*
Художнє оформлення обкладинки *Є.Ю. Музиченка*

Підписано до друку 20.02.2018. Формат 60×84¹/₁₆. Папір офс.
Гарнітура «NewtonSTT». Ум. др. арк. 5,6. Обл.-вид. арк. 5,9.
Наклад 300 прим. Зам. 15.

ТОВ-Видавництво «ЛОГОС».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 201 від 27.09.2000 р.
01030, Київ-30, вул. Богдана Хмельницького, 10, тел. 235-60-03